

Hakkâri Medreseleri

Yaşar KAPLAN*

Hakkâri Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Bilimleri, Dinler Tarihi Bilim Dalı

Almak: 06/ 2026/ Onaylamak: 06/ 2026 / Dağıtmak: 06/ 2026 <https://doi.org/10.26436/hjuoz.2026.14.2.1836>

ÖZET:

Hakkâri ismi, tarihte Musul'un kuzeyinden Van Gölü kıyılarına, Habur Nehri'nden Urmiye yakınlarına kadar geniş bir alanı kapsayan bir coğrafyayı tanımlamak için kullanılmıştır. Bu tabir, siyasi bir isim olarak özellikle on üçüncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren söz konusu bölgede güçlü bir Kürt emirliğini tanımlamak için kullanıldı. Bu emirlik on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına kadar Hakkâri ismiyle varlığını korudu. Bu uzun süreli emirliğin yöneticileri, eğitim ve kültür faaliyetlerine büyük bir önem atfettiler. Bunun doğal bir sonucu olarak Hakkâri emirleri ilim ve eğitim ile ilgili birçok medrese ve eğitim kurumu inşa ettiler. Fadlullah el-Ömeri (ö. 1349) ve Kâtip Çelebî (ö. 1657) gibi tarihçiler, eserlerinde Hakkâri emirlerinin bu yönlü gayretlerinden bahsettiler. Hakkâri emirleri, emirliklerinin her tarafında birçok camî, medrese gibi hayrat kurumları inşa ederek bunları hizmete sundular. Bu medreselerde birçok âlim ve edip yetişti. Ayrıca bu medreseler klasik Kürt edebiyatının gelişimi için büyük hizmetler gerçekleştirdi ve bu medreselerde önemli sayıda eser telif edildi. Bu çalışmada Hakkâri'de inşa edilen ya da Hakkârililer tarafından inşa edilen medreselerden bahsedilmiş olup onların ne zaman ve kimin tarafından inşa edildikleri ele alınmıştır. Bununla beraber bu medreselerin finanse edilmesi için Hakkâri emirleri tarafından kurulan vakfiyeler ve bu medreselerde telif edilen yazma nüshalara değinilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER: *Hakkâri, Medreseler, Vakıf, Yazma Nüsha*

GİRİŞ:

Günümüzde Türkiye'nin güneydoğu ucunda bulunan Hakkâri Vilayeti, ismini köklü bir aşiret ve o aşiretin adıyla anılan geniş bir bölgeden almaktadır. Hakkâri bölgesi tarihte Musul'un kuzeyindeki dağlardan Van Gölü'ne ve Dicle Nehri'nden Urmiye Gölü'ne kadar olan geniş bir bölgeye tekabül etmekteydi.¹ Bu bölge tarihin erken dönemlerinden beri birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yaptı. Tarih boyunca burada Zerdüştlük, Yahudilik, Hıristiyanlık ve

İslam gibi çeşitli dinler yaşadı. Hakkâri bölgesi oldukça erken sayılabilecek bir dönemde (640) Müslümanlar tarafından fethedildi² ve bu bölge zamanla İslam kültür ve medeniyetinin önemli merkezlerinden biri oldu. Abbasilerin son dönemlerinde tarihi Hakkâri bölgesinde çeşitli emirlikler ortaya çıktı. 13 ve 15. Yüzyılları arasında bu emirliklerin mirası üzerinde

* Corresponding Author.

This is an open access under a CC BY-NC-SA 4.0 license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>)

¹ Nizar Eyüb Gulî, *İmaret Hekari fi'l-Ahdi'l-Osmani* (Duhok: Spîrêz, 2017), 27-31; Derviş Yusuf Hasan Hirorî, *Biladu'l- Hekari (945-1326)*, çev. Mukaddes Tovi (Duhok: Weşanxana Xanî, 2010), 32; Zîrar Sıddık Tewfiq, *Hoz û Destelate Hozekiye Kurdiyekanî Çaxî Nawerast*, çev. İdris Ebdullah Mustafa (Hewlêr: Çapxaney Hawser, 2010), 256.

² Ferset Mer'i, *Kürdistan fi'l- karni Sabii Miladi* (Dimeşq: Dar'uz- Zaman, 2011), 198-199.

teşekkül eden Hakkâri,¹ Bahdınan² ve Şemdinan³ ismiyle bilinen beylikler varlıklarını 19. yüzyılın ortalarına kadar devam ettirdiler. Bu beylikler döneminde bölgede çok yönlü bir gelişme ve ilerleme kaydedilerek çeşitli hayır kurumları, medrese, cami, mescit, köprü vb. yapılar inşa edilmiştir. Hakkâri'nin İslam kültür ve medeniyet merkezlerine yakın olması, burada birçok eğitim ve kültürel kurumun kurulmasını ve azımsanmayacak sayıda ilim erbabının ortaya çıkmasını sağladı. Özellikle 11. yüzyıldan sonra bölgede gözle görülür bir şekilde cami, medrese, tekke, zaviye, ribat vb. eğitim ve kültürel kurumların oluşmasıyla birlikte ilim, tasavvuf ve edebiyat alanında önemli gelişmeler kaydedildi ve önemli sayıda âlim, mutasavvıf, üdeba ve fudela yetişti. Hakkâri bölgesinde kurulan ilim merkezleri ve bu kurumlarda yetişen ilim erbabını üç tarihi evreye göre sınıflandırılabilir. Birinci tarihi evre 11 ve 14. yüzyıllar arasındaki dönemi kapsamakta olup Şeyhü'l-İslam el-Hakkâri (ö. 1093), Ebu'l-Feth el-Hakkâri (11. yy) ve Şeyh Adi b. Müsafir el-Hakkâri (ö. 1174) gibi önemli simaların öncülüğünde dini, ilmi, tasavvufi ve kültürel alanlarda atılan temellere dayanmaktadır. Bu dönemin en bariz özelliği Hakkârili önemli bir nüfusun Selahaddin-i Eyyubi (ö. 589/1193) ile beraber Ortadoğu'ya açılarak Haçlılarla başarılı bir şekilde mücadele etmesi ve Şam, Mısır ve Filistin gibi bölgelerde asker, komutan, devlet adamı ve ilim adamı olarak geniş bir bölgede nüfuz kurmalarıdır. Özellikle Eyyubi (1171-1462) ve Memluk (1250-1517) devletleri döneminde Şam, Halep, Humus, Rakka, Kudüs ve Kahire gibi birçok yerde önemli sayıda Hakkârili emir, vali, naib, komutan, kadı ve âlim ortaya çıktı.⁴ İkinci tarihi evre 14. yüzyıldan 19. yüzyılın ilk yarısına kadar olan Osmanlı Devleti dönemini kapsamaktadır. Hakkâri emirlerinin etkin olduğu bu dönemde çeşitli ilmi ve kültürel kurumlar oluşturuldu ve

geliştirildi. Bu dönemde tarihi Hakkâri bölgesinin güneyi (Duhok ve çevresi) Bahdınan olarak isimlendirildiği için bu bölgede inşa edilen eğitim kurumları ve orada yetişen âlimler çalışmanın dışında tutuldu. Son evre ise Tanzimat Fermanı'nın bölgede uygulanmaya başladığı ve Osmanlı idaresinin bölgede tam olarak tesis edildiği 1849/50 yılından cumhuriyetin erken dönemlerine kadar olan zaman dilimini kapsamaktadır.

A. Hakkârili Öncü Simalar

Burada 11 ve 12. yüzyılda Hakkâri bölgesinde yetişen ve bölgede ilmi ve tasavvufi kurumsallaşmayı sağlayan öncü simalardan üç tanesine kısaca değinilecektir. Bunlardan ilki Hakkâri bölgesinde yaşamış muhaddis, fakih ve mutasavvıf Şeyhü'l-İslam Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Yusuf el-Hakkâri'dir (409/1019-486/1093). Mekke'de Ebu'l-Hasan el-Basri'den, Mısır'da Ebu Abdillah el-Ferra'dan, Bağdat'ta Ebu'l-Kasım el-Vaiz'den, Halep'te Ebu'l-Kasım el-Mukri'den, Musul'da Ebu Cafer el-Mervezi'den, Kudüs'te Ebu Bekr el-Hatip'ten, Remle'de Ebu'l-Hüseyin er-Remli'den ve Sayda'da Ebu'l-Hüseyin es-Saydani'den hadis dinledi. Daha sonra Hakkâri bölgesindeki Dêriş Köyü'ne (Duhok/Amêdiye yakınlarında) yerleşerek burada bir ribat ve medrese kurdu. Bu zaviye hem Hakkâri bölgesinde bilinen ilk ilim merkezi hem de bölgede tasavvufun kurumsallaşması adına atılan ilk adımdır. Hem bölgeden hem de diğer uzak bölgelerden öğrenciler buraya akın etti. Örneğin sufi âlim Ebu Abdillah Muhammed İbnu'l-Hüseyin b. Muhammed b. Mehdi ed-Darbicerdi'nin 472/1080 yılında Fars diyarından Hakkâri'ye geldi ve ondan hadis dinledi. Şafî mezhebinin müctehid fakihlerinden biri kabul edilen Şeyhü'l-İslam el-Hakkâri bölgede Şafîliğin yayılmasına önemli katkı sundu. Şeyhu'l-İslam ünvanı hadis otoritesi olmaktan ziyade sufi ve

¹ Hakkâri ve Hakkâri Emirliği ile ilgili şu çalışmalara bakılabilir. Gulî, *İmaret Hekarî fî'l-Ahdî'l-Osmanî; Hiroî, Biladu'l-Hekari (945-1326)*.

² Bahdınan beyliği için bkz: Behzad Muhammed Tahir Ramazan, *Mirgeha Bahdınan di Hevrikiyên Navxweyî da (1515-1842)* (Zaho: Zaho Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

³ Şemdinan beyliği için bkz: Yaşar Kaplan, "Tarihte Hakkâri, Şemdinan, Bahdınan ve Nehri", *Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkâri Sempozyumu*,

ed. Halit Yalçın vd. (Hakkâri: Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2014), 107-130; Nizar Eyûb Gulî, "Mîrgeha Stûnê (Şemdinan) 1515-1609, Xwendineke di Belgenameyên Osmanî da", *I. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu*, ed. Yaşar Kaplan vd. (Hakkâri: Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2018), 2/203-227.

⁴ Geniş bilgi için bkz; Nebez Mecîd Emîn, *el-Meşhub'ul-Hekkarî*, (Erbil: Camî'etu Selahaddin, Kullîye Adab, Kısmû't-Tarih, Yüksek Lisans Tezi, 1991).

fakihliğinden kaynaklanmaktadır. Onun *İ'tikadu İmam eş-Şafii, Hedyetu'l-Ehyayi li'l-Emvat ve ma Yesilu İleyhim mine'n-Nefi' ve's-Savabi ala Merri'l-Evkat ve Kitab fi'l-Sünne ve'z-Zuhdi ve Fedaili'l-A'mal* isimli üç eseri bilinmektedir. Asıl şöhreti zühd ve tasavvuf alanında olup ibadet ve ictihad ehlinin büyüklerinden biri sayılmıştır. Uzun bir müddet dağlarda uzlete çekilmiş, insanlar etrafında toplanmış ve fakir ile kendini ibadete adayanlar için çeşitli rabita ve zaviyeler inşa etmiştir. Onun ahfadı ve öğrencileri arasında önemli âlim ve emirler yetişmiştir. 486/1093 yılında Dêreş Köyü'nde vefat etmiştir. Mezarı günümüzde dahi ziyaretgâhtır.¹

İkinci önemli sima ise Ebu'l-Feth el-Hakkâri ismiyle bilinen Ebu'l-Feth Nasrullah b. Ali el-Hamidi, el-Hakkâri'dir. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmeyen bu zatın esas şöhreti İmam Gazzali'nin (ö. 505/1111) kendisine gönderdiği bir risaleden kaynaklanmaktadır. Bu kısa risalenin en az iki yazma nüshası bilinmektedir.² İmam Gazzali'nin muhtemelen Bağdat'ta Nizamiye medresesi yöneticisi olduğu 1091-1095 yılları arasında risaleyi ona gönderdiği kabul edilirse Ebu'l-Feth'in 11. yüzyılda yaşadığı anlaşılır. İbnu's-Serrac ed-Dimeşki (ö. 747/1347), 715 yılında kaleme aldığı *Tuffahu'l-Ervah* isimli eserinde Ebu'l-Feth el-Hakkâri'nin yine âlim olan torunu Ebu Muhammed Abid'den bahsetmektedir.³ İmam Gazzali risalesinde Ebu'l-Feth el-Hakkâri'nin büyük bir zahid olduğunu duyduğunu ve Allah için onunla kardeşlik kurmak gayesiyle bu risaleyi yazdığını aktarmaktadır. Bu durum Ebu'l-Feth'in kendi döneminde tanınan ve bilinen bir âlim olduğunu gösterir.

Diğer önemli sima ise Şeyh Adi b. Müsafir b. İsmail b. Musa b. Mervan b. Hasan b. Mervan eş-Şami, el-Hakkâri'dir (467/1074-557/1162).

Şeyh Adi Şam'ın batısında bulunan Bekaa Vadisi yakınlarındaki Baalbek bölgesinin Beytifar Köyü'nde doğdu. İlk eğitimini kendi köyünde aldı. Sonra Şam'a gitti ve bölge âlimlerinden dersler aldı. Genç yaşta hacca gidip Medine'de dört yıl kaldı. Burada kendisi gibi bir genç olan Abdülkadir Geylani (ö. 1166) ile karşılaştı. Daha sonra Bağdat'a giderek ilim tahsiline devam etti. Burada Gazzali kardeşlerin sorumlu olduğu Nizamiye medreselerinde okudu ve Gazzali kardeşler, Abdülkadir Geylani, Hammad ed-Debbas (ö. 1131), Ebu'l-Vefa Hulvani (ö. 1108), Ebu Necib Suhreverdi (ö. 1167), Ahmed er-Rufai (ö. 1182), el-Hiti (ö. 1169), Şeyh Musa ez-Zuli (ö. 1164), Kadib el-Ban Musuli gibi birçok zahid ve âlim ile tanıştı. Şeyh Adi asıl tasavvuf eğitimi ve sufilik hırkasını Ukayl el-Menbici'den (ö. 1165?) aldı. O ayrıca Şeyh Ebu'l-Ferec eş-Şirazi (ö. 1094) ve Şeyhu'l-İslam el-Hakkâri'den (ö. 1094) de oldukça etkilendi.

Bağdat'tan ayrılıp kısa bir süreliğine Musul ve Erbil'de kaldı. Sahralarda ve dağlarda uzlet köşesine çekilmeye meyyal olan kişiliği onun daha fazla şehirlerde kalmasına müsaade etmedi. Hakkâri bölgesindeki Laleş Vadisi'ne yerleşti. Uzun bir inziva hayatından sonra kendisi için bir zaviye yaparak bölge halkı arasında irşad faaliyetlerine başladı. Bu maksatla bölgede birçok seyahatler yaptı. Şeyh Adi'nin etrafında birçok öğrenci ve geniş bir halk kitlesi toplandı. Şeyh Adi, Adeviyye denilen tarikatın kurucusudur. Yaşam tarzı ve etkili vaazları ile kendisine tabi olanların sayısı oldukça arttı. Nitekim İbn'i Hallikan'ın "Bütün bölge halkı kendisine aşırı derecede bağlandı. Gerçekten tasavvuf ehline bu derece bağlandığı görülmemiştir" sözleri onun nüfuzunun bölgede ne kadar arttığını göstermektedir. Kaynaklarda doğuda insanların ziyaretine gittiği, müritlerin

¹ Hamdi Abdülmecid Selefî-Tahsin İbrahim Doski, *İkdu'l-Cumân fi Terâcimi'l-Ulemâi ve'l-Udebâi'l-Kürd ve'l-Mensubine ilâ müdün ve Kurâ Kürdistân* (Beyrut: Mektebetu Asale ve't-Turas, 2008), 1/99-102; Darweesh Yousuf Hasan, "er-Rihlatu ve Eseruha ala'l-Hayati'l-İlmiyyeti fi Biladi'l-Hekari", *I. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu*, ed. Yaşar Kaplan vd. (Hakkâri: Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2018), 1/659; Garip Çağlar, "el-Hekkâri Nisbesine Sahip Hadis Âlimleri", *I. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu Bildirileri*, 1/1007-1010; Hüseyin Güneş, "İslam Tarihinin İlk Asırlarına Damgasını Vuran Hakkâri Uleması", *I.*

Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu Bildirileri, 2/639.

² Gazzâlî, Ebû Hâmid Hücetü'l-İslam Muhammed b. Muhammed b. Muhammed et-Tûsî el-Gazzâlî, *Risâle Erselehâ el-Gazzâlî ilâ Ebi'l-Feth el-Hakkâri* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 02085-008); Mektûb mine'l-Gazzâlî ile'l-Hekkâri, (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, B3750/30).

³ Bu bilgiler Tahsin İbrahim Doski'nin Ebu'l-Feth el-Hakkâri üzerine hazırladığı ve henüz yayınlamadığı çalışmasından alınmıştır. Kendisine çok teşekkür ederiz.

eğitim için başvurduğu, birçok evliyanın yanında kemale erdiği, birçok memleketten insanların ziyaret ettiği ve halkın çok büyük hürmet gösterdiği bir kişi olarak tanıtılmaktadır. Şeyh Adi'ye ithaf edilen birçok risale mevcuttur. Bunlar; *İ'tikadu Ehli Sünne ve'l-Cemaa, Risale fi'l-Akaid, Kitabü'l-Vesaya, Sitte Kasaidü's-Şi'riyye, Vesaya lil'l-Halifeti Kayidi, Divanu Şi'r* ve *Risale fi Adabi'n-Nefs* adlı eserlerdir. Risalelerinde genel olarak Sünni inanca bağlı kaldığı görülmektedir. Sadece Muaviye ve Yezid hakkındaki görüşleri bakımından Ehli Sünnet'ten farklı bir anlayışa sahiptir. Kendisine nispet edilen şiirlerin çoğunun kendisine ait olması şüphelidir. Tercih edilen görüşe göre Şeyh Adi 90 yıl yaşamış ve 507/1162 tarihinde vefat etti. Laleş'teki zaviyesine defnedildi.¹

B. İslam Dünyasında Hakkârililere Nispet Edilen Medreseler

Hakkâri bölgesinde kurulan ilk ilim merkezleri Abbasilerin son dönemlerine tekabül eden 11 ve 12. yüzyılda yaşayan yukarıda bahsi geçen öncü simaların çabaları sayesinde oluşturulmuştu. Bu açıdan Şeyhü'l-İslam el-Hakkâri tarafından Dêreş Köyü'nde, Şeyh Adi b. Müsafir tarafından Laleş'te ve ebu'l-Feth el-Hakkâri tarafından Akre bölgesinde kurulan medrese ve ribatların daha sonra daha da geliştirilerek yaygınlaştırdıkları düşünülebilir. Ancak bunlar dışında özellikle Eyyubi ve Memluk döneminde Hakkâri önemli bir nüfusun İslam dünyasına açılmasıyla beraber yeni bir olgu ortaya çıktı. Böylece İslam dünyasının farklı yerlerinde önemli sayıda Hakkâri devlet adamı ve ilim erbabı ortaya çıktı. Bunlar arasında Eyyubi ve Memlûklü devletlerinin çeşitli kademelerinde görev alan Hakkâri emirler tarafından İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde birçok medrese inşa edildi. Hakkâri bölgesi dışında Hakkârililere nispet edilen şu medreselere tesadüf edilmektedir.

1. Mısır/Kahire'deki Hakkariye Medresesi

¹ Şeyh Adi b. Müsafir için bkz. Enes Muhammed Şerif ed- Doski, *Etbau Şeyh Adi b. Müsafir el- Hekari, mine'l-Adeviyyeti ile'l-Yezidiyye* (Duhok: Matbaat Havar, 2006); Metin Bozan, *Şeyh 'Adî Bin Müsafir, Hayatı, Menkıbevi Kişiliği ve Yezidi İnançındaki Yeri* (İstanbul: Nubihar Yayınları, 2012); Yaşar Kaplan, *Günümüz Yezidliği* (İstanbul: Nubihar Yayınları, 2013).

Bu medrese Emir Cemaluddin Huşterin el-Hakkâri (ö. 619/1223) tarafından Şafii fukahası için Kahire'de Kasr denilen yerde inşa edildi. Burada ilk olarak ders veren âlimler Selahaddin-i Eyyubi ile beraber Mısır'a giden ve Mısır'da Ehli Sünnet'in hâkim olması için ilmi alt yapıyı hazırlayan "Benu Dırbaz" ailesidir. Bu aile içerisinde birçok kadı yetişti. Bu medresede ders veren ilk üstad Osman b. İsa b. Dırbas el-Marani el-Kürdi'dir (ö. 602/1205). Es-Subki ve ibn-i Hacer el-Askalani gibi önemli âlimler Hakkâri Medresesi'nde ders vermişlerdir.²

2. Kudüs Bedriye Medresesi

Bu medrese, Selahaddin'in çok güvendiği ve danıştığı büyük emirlerden Bedruddin Muhammed b. Ebi Kasım b. Muhammed el-Hakkâri (ö. 614/1217) tarafından 610/1213 yılında Şafiiler için Kudüs'te inşa edildi. Bedruddin el-Hakkâri dindar, hayırsever ve fakirlere düşkün biriydi. Medrese, Kudüs'te Lu'luiyye Zaviyesi ile Şeyh Muhammed el-Arami'nin zaviyesinin yakınlarında ve Merzuban'ın hizasında bulunmaktaydı. Daima şehid olmayı temenni eden Emir Bedruddin Haçlılar ile Nablus yakınlarında Tur Kalesi'nde yapılan bir savaşta şehit oldu ve cenazesi Kudüs'teki türbesine defnedildi.³

3. Kudüs Dâru'l-Hadis Hakkâriye

Aslında bir Daru'l-Hadis olan bu medrese Emir Şerefuddin İsa b. Muhammed b. Kasım el-Hakkâri (593/1196-669/1270) tarafından 666/1267 yılında Kudüs'ün batısında Calikiyye türbesinin yanında inşa edildi. Kitabesinde 25 Receb 666/1267 tarihinde vakfedildiği kaydedilmektedir. Emir Şerefuddin de ilim ehli bir emir olup Kudüs'te dönemin muhaddislerinden hadis dersleri almış ve şiirle iştigal etmiştir. Aynı zamanda Memluk hükümdarı Sultan Zahir Baybars döneminde

² Mohsin Ibrahim Ahmed, "Muhaddisu Biladu Hekari fi Hizmeti'il-Sunneti'n-Nebevi Diraye ve Rivaye", *1. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu Bildirileri*, ed. Yaşar Kaplan vd. (Hakkari: Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2018), 1/221-222.

³ Ahmed, "Muhaddisu Biladu Hekari", 1/223.

haçlılarla yapılan savaşlarda cesur bir komutan olarak ön plana çıkmıştır.¹

4. Yemen'in Zebid şehrindeki Hakkâri Medresesi

Resuliler Devleti (1229-1454) döneminde Emir Muzaffer Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Hakkâri tarafından Yemen'in Zebid şehrinde inşa edilmiş ve zengin gelirler vakfedilmiştir.²

5. Emir İmaduddin b. Emir Meştub el-Hakkâri Medresesi

Selahaddin'in ünlü komutanı Meştub el-Hakkâri'nin oğlu İmaduddin tarafından Ra'sülayn şehrinde inşa edilmiştir.³

C. Hakkâri Beyliği Döneminde Kurulan Medreseler

Bu dönem Hakkâri beyliğinin 14. yüzyıldan 19. yüzyılın ilk yarısına kadar olan dönemine tekabül etmektedir. Bu tarihi evre Osmanlı Devleti'nden önceki İlhanlı (1256-1353), Karakoyunlu (1351-1469) ve Akkoyunlu (1340-1514) dönemlerinden başlayarak Osmanlı-Safevi dönemini ihtiva eden tarihi aralığı kapsamaktadır. Dönemin kaynaklarından Hakkâri emirlerinin etkin olduğu bu dönemde ilmi ve kültürel kurumlar daha da geliştirildiğine dair verilere rastlanmaktadır. Bunlardan Fadlullah el-Ömeri (ö. 749/1349), çağdaşı olan Hakkâri emiri II. İmadeddin Mücelli b. II. Eseduddin Musa'dan bahsederken onun birçok kale, belde ve geniş bir halkın yaşadığı büyük bir hükümdarlığa sahip olduğunu belirtir. Ardından söz konusu emirin ilim ve fazilet ehlini sevdiğini ve ilim maksadıyla ülkesine gelenlere büyük bir değer verdiğini aktarmaktadır. Ömeri, bu bilgileri bizzat II. İmadeddin'in kadısından aldığını belirtir.⁴ Hakeza Osmanlı dönemi müelliflerinden Kâtip Çelebi (ö. 1657) de *Cihannüma* isimli eserinde Hakkâri emirliği ve emirleri hakkında bilgi verirken beyliğin merkezi olan Culemêrg'de (Çölemerik/Şimdiki

Hakkâri il merkezi) Hakkâri beyleri tarafından yapılmış nice hayır kurumu, cami ve mescit olduğunu aktarmaktadır.⁵ Bu aktarılanlardan Hakkâri emirlerinin erken dönemlerden itibaren ilmi kurumların inşasına ve ilim adamlarına büyük bir önem verdiğini ortaya koymaktadır. Hakkâri emirleri tarafından Hakkâri bölgesinde kurulan birçok medrese bulunmaktadır. Bunlardan tarafımızca tespit edilenler aşağıda detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Bu medreseler ele alınırken kuruldukları yer, medreseyi inşa edenler, vakfiyeler ve söz konusu medreselerde istinsah edilen yazma nüshalara göz önünde bulundurulmuştur.

1- Melik Esed Cami-i ve Medresesi

Melik Esed Cami-i ve Medresesi, Hakkâri merkez Biçer (Bajêr) Mahallesi, tarihi Çölemerik Kalesi'nin güney civarında bulunmakta olup günümüzde cami olarak varlığını devam ettirmektedir. İsminden de anlaşıldığı üzere cami ve medrese Melik Esed tarafından inşa edilmiştir. Hakkâri beyleri arasında Esed veya Eseduddin ismine sahip üç tane emire tesadüf edilmektedir. Eyyubi ve Memlükler dönemi tarihçisi İbn-i Şeddad (ö. 1285), bu emirlerin ilkinden Eseduddin ismiyle bahseder. İbn-i Şeddad'ın aktardığına göre Melik Eseduddin, Seyfeddin Mengelan b. Ali el-Hakkâri'nin (ö. 1262) oğludur. O, 1249 yılında Bedreddin Lu'lu (ö. 1259) ve Melik Muazzam Turanşah (ö. 1250) arasında cereyan eden bir savaşa katıldı ve bu savaş esnasında eli kesildi. Bundan dolayı ondan Eseduddin Musa Akta' (çolak) olarak bahsedilir. Moğolların Bağdat'ı almasından (1258) sonra Hakkâri bölgesinde de etkinliklerini artırmalarıyla beraber Melik Eseduddin Akta', babası ve diğer bazı emirlerle beraber Memluk hükümdarı Sultan Baybars'a sığınmak üzere Mısır'a gittiler. Bu durum Sultan Baybars'ın Moğolları Ayn Calut savaşında (1260) yenmesinden sonra gerçekleşti. Mir Seyfeddin Mengelan; oğulları Eseduddin Musa Akta', Taceddin Ali ve yeğeni Fahreddin Ali'den

¹ Şakir Gözütok, "Hakkâri Devlet Adamı ve Âlimler (Abbâsiler Dönemi)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 46 (2011), 275-276; Ahmad, "Muhaddisu Biladu Hekari", 1/220-221; Shawkat Arif Mohammed, "el-Hekkariyyun bi Biladi's-Şam ve Mısır fi'l-Karni 7/13 Dirasetu fi Devrihimi's-Siyasi ve'l-Hadari", *I. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu Bildirileri*, 1/42.

² Ahmed, "Muhaddisu Biladu Hekari", 1/222-223.

³ Ahmed, "Muhaddisu Biladu Hekari", 1/223-225.

⁴ Şihâbüddin Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh el-Ömeri, *et-Ta'rif bi'l-mustalaḥi's-şerîf*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Dar'ul- Kutub'il-İlmiyye, 1988), 58.

⁵ Kâtip Çelebi, *Cihannüma* (İstanbul: Boyut Yayın Grubu), 420.

oluşan 300 atlı ile birlikte Mısır'a giderek Sultan Baybars'a katıldılar. Hakkâri beyleri Moğollara boyun eğmediklerinden dolayı Memlukler tarafından oldukça iyi karşılandılar. Sultan Baybars, Hakkâri emirine çeşitli hediyeler vererek Erbil kalesine yönetici olarak atadı. Erbil kalesini almak için geri gelen Mir Seyfeddin, Erbil yakınlarında Moğollarla yapılan bir savaşta şehit oldu. (1262). Bu tarihten sonra I. Eseduddin Musa Akta', Culemêrg'de bulunan kalesine çekildi ve birçok kalesini Moğollardan geri aldı. Eseduddin ile baş edemeyeceğini anlayan Moğollar onunla antlaşma yapmak zorunda kaldılar.¹ Memluk tarihçisi Fadlullah el- Ömeri (ö. 1349), bu emir hakkında daha ayrıntılı bilgiler aktarmaktadır. O, Hakkâri ve komşu diğer Kürt emirlerinin Moğollar (İlhanlılar) ile başarılı mücadelesini ve Moğolların onlarla antlaşma yapmak zorunda kalmalarından bahseder.² Bir diğer Memlûklü tarihçi el-Kalkaşendi (ö. 1418) ise bu Hakkâri emirini şah ve melik olarak tanıtmakta ve İlhanlılar devletinin ilk dönemlerinde Culemêrg'de hüküm sürdüğünü bildirmektedir.³ 1262 yılından itibaren hüküm süren Melik I. Eseduddin Musa Akta'ın tam olarak ne zaman öldüğü bilinmemektedir. Onun ölümünden sonra yerine oğlu I. İmadeddin Mücelli geçti.⁴ Esed veya Eseduddin ismini kullanan ikinci Hakkâri emiri ise yukarıda ismi geçen Melik I. Eseduddin Musa Akta'ın torunu olup babası I. İmadeddin Mücelli'den sonra tahta geçen Melik II. Eseduddin Musa'dır.⁵ Fadlullah el- Ömeri onu şah ve melik olarak tanıttıktan sonra geniş bir ülkenin sahibi olduğunu ve çağdaşı olan

hükümdarlar tarafından büyük bir önem atfedildiğini belirtir. Ona göre İlhanlı hükümdarları ve Mısır Memlûkleri kendisine büyük bir değer verir ve sözünü dinlerlerdi.⁶ II. Eseduddin Musa'nın tam olarak ne zaman hüküm sürdüğü bilinmemekle beraber 741/1340'tan önceki bir tarihte öldüğü bilinmektedir.⁷ Esed ismini kullanan üçüncü Hakkâri emiri III. Melik Esed ise Karakoyunlu İskender Mirza döneminde yaşamıştır. 1424/5 senesinde Karakoyunlular Hakkâri beyliğine bağlı olan Van Kalesi'ne saldırırmış ve kalede bulunan Sultan Ahmed'in oğlu Melik Esed kaleden çıkarak Culemêrg Kalesi'ne çekilmiştir.⁸ Ancak Şerefhan Bidlisi, Şerefname isimli eserinde Melik I. Eseduddin Musa Akta'ı bu sonuncu Melik Esed ile karıştırmakta ve ondan "Zêrinçeng" (Altın kollu) olarak bahsetmektedir.⁹ Hakkâri halkı arasında tevatüren anlatıldığına göre çolak olan Melik Esed, altından bir kol taktırmış ve daha sonra bu altını eriterek kendi ismiyle bir cami ve medrese inşa etmiştir. Bütün bu aktarılanlardan anlaşıldığı üzere çolak olan Hakkâri emiri I. Melik Eseduddin Musa Akta' olup 1262 tarihinden sonra Culemêrg'de tahta çıkmış ve hükümdarlığı esnasında kendi ismiyle bir cami ve medrese bina etmiştir. Bu yapı Birinci Dünya Savaşı esnasında büyük ölçüde tahrip olmuş ve cumhuriyetten sonra tamirat geçirmiştir. Cami şu an hala faaliyettedir.

¹ Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. Alî b. İbrâhîm b. Şeddâd el-Ensârî el-Halebî, *Târîhu'l-Meliki'z-Zâhir*, nşr. Ahmet Hutayt (Beyrut: 1403/1983), 332-333.

² Şihâbüddîn Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr fi memâliki'l-emşâr*, thk. Kamil Salman el-Cuburi (Beyrut. Dar'ul- Kutub'il- İlmîyye, 2010), 3/200-204; İbn-i Şeddâd, *Târîhu'l-Meliki'z-Zâhir*, 333.

³ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ fi şinâ'ati'l-inşâ'* (Kahire: Dar'ul-Kutub'il-Misriyye, 1966), 4/377.

⁴ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr*, 3/203; el-Kalkaşandi, *Şubhu'l-a'sâ*, 4/377.

⁵ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr*, 3/203; el-Kalkaşandi, *Şubhu'l-a'sâ*, 4/377.

⁶ el-Ömerî, *et-Ta'rif bi'l-mustalahi's-şerif*, 58.

⁷ Fadlullah el-Ömerî, Memlûk sultanı el-Melik Nasır Muhammed b. Kalavun'un üçüncü hükümdarlığı

dönemi olan 709/1309-741/1340 tarihleri arasında inşa divanında sır kâtibi olarak görev yaptı ve söz konusu eserlerini kaleme aldı. Muhammed b. Kalavun'un hüküm sürdüğü dönem içinde söz konusu kitabın yazıldığı esnada Hakkâri emiri II. Eseduddin Musa vefat etmiş ve onun yerine oğlu II. İmadeddin Mücelli tahta geçmişti. Bkz. *et-Ta'rif bi'l-mustalahi's-şerif*, 58. Daha geniş bilgi için bkz. Derviş Yusuf Hasan, "Alakatu'd-Devleti'l-Memlukiyye mea'l-Kuvve's-Siyasiyye fi Kurdistan (h. 709-741/m. 1309-1340)", *Academic Journal of Nawroz University* 7/1 (2018), 65-81.

⁸ Alexander Khachatryan, "The Kurdish Principality of Hakkâriya (14th-15th Centuries)", *Iran & the Caucasus*, 7/1-2 (2003), 52.

⁹ Şerefhan Bidlisi, *Şerefname*, çev. M. Emin Bozarıslan (İstanbul: Deng Yayınları, 2006), 78.

Hakkâri bölgesindeki çeşitli medreselerin 19. yüzyılın sonuna kadar faaliyetlerini sürdürdükleri vakıf muhasebe kayıtlarından anlaşılmaktadır. Özellikle II. Mahmud'un (ö. 1939) merkezileşme politikaları neticesinde Kürt emirliklerinin ortadan kaldırılmasıyla Hakkâri bölgesindeki vakıflar da idari ve mali açıdan merkeze bağlandı ve resmi kayıtlara girmeye başladı. Bu meyanda Melik Esed Cami-i ve Medresesi vakfı kayıt altına alındı. İlk olarak 1849/50 tarihlerinde Hakkâri Sancağı dâhilinde bulunan medrese ve camilere ait vakıflar tanzim edilmeye başlandı. Bu ilk kayıtlarda vakıfların gelirini oluşturan köyler ve gelir miktarları kaydedilmiştir. Kayıtlarda Elbak (Başkale), Culemêg (Hakkâri) ve Gever (Yüksekova)

Resim 1: Melik Esed Cami-i ve Medresesi
(<https://hakkari.ktb.gov.tr/TR-389922/camiler.html>)

1855 yılı vakıf kayıtlarında müteveffa İzzeddin Şir Bey vakfından Çölemerik Bajêr Mahallesi'ndeki medresenin müderris, müteveli ve talebelerinin giderleri ve diğer giderler için 2.936 kuruş tahsis edildiği kaydedilmiştir. Buna göre vakfın gelirleri Enbi Köyü'nün 650 kuruş, Surman Köyü'nün 720 kuruş, Bênanu Köyü'nün 130 kuruş, Selan Köyü'nün 211 kuruş, Ewranis Köyü'nün 50 kuruş, Kalanis Köyü'nün 750 kuruş, Berwari Köyü'nün 300 kuruş ve Eşkitan Köyü'nün nısf-1 hissesi olan 125 kuruşluk öşür gelirlerinden oluşmaktadır.² 1859 yılına ait vakıf

kazalarında Bajêr Mahallesi'ndeki Esed Bey Cami-i ve Medresesi'ne vakfedilen çeşitli vakfiyelere yer verilmiştir. Buna göre Esed Bey vakfından Bajêr Mahallesi'nde vaki cami-i şerifin mesarifine meşrut Surman Köyü'nün 720 kuruş, İzzeddin Şir Bey vakfından mahall-i mezkurede vaki medresede bulunan talebeye ve cami-i şerifin imam ve hademe mesarifine meşrut Bênanu Köyü'nün 130 kuruş, İzzeddin Bey vakfından Bajêr Mahallesi'nde vaki medresenin talebe taamiyesine meşrut Selan Köyü'nün 211 kuruş, Mustafa Bey vakfından mahall-i mezkurede [Bajêr] vaki medreseye meşrut Ewranis Köyü'nün 50 kuruş, Esed Bey vakfından Bajêr Mahallesi'nde vaki cami-i şerifin imam ve hademe mesarifiyle medresesinde kâin talebenin erzak, mahrukat ve mefruşatına meşrut Şımunis Köyü'nün 360 kuruş, muma ileyh [İzzeddin Şir] vakfından Bajêr Mahallesi cami-i şerifin imam-hatip ve hademesiyle mesarifatına meşrut Kalanis Köyü'nün 750 kuruş, Bizukê Köyü'nün 300 kuruş ve Eşkitan Köyü'nün nısf-1 hissesi olan 125 kuruş olmak üzere toplam 2.646 kuruş gelir bağlanmıştır.¹

kayıtlarından müteveffa İzzeddin Şir Bey'in vakfından Culemêg kazasında kâin Bajêr Mahallesi'nde vaki cami-i şerif ve medresenin taamiyesine meşrut yıllık müderris, müteveli, talebe-i ulumiye taamiyesi, tamir ve mütesarrıka mesarifatı giderleri kaydedilmiştir. Buna göre İzzeddin Şir Bey'in vakf eylemiş olduğu Enbi, Suman, Bênanu, Selan, Ewranis, Kalanis, Berwari köyleriyle Eşkitan köyünün nısf-1 aşar bedelinden elde edilen 2.936 kuruşun, 1000 kuruşu müderrise, 136 kuruşu müteveliye, 1000 kuruşu talebe iaşesine ve 800 kuruşu da cami ve

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Evkaf Defteri [EV.dj]*, No. 13506 (1264/1849 ve 1265/1850). Söz konusu köyler günümüzde şu köylere tekabül etmektedir. Surman: Hakkâri'nin Tümsek Köyü. Bênanu: Hakkâri yakınlarında metruk bir Nesturi köyü. Selan: Hakkâri'nin Onatlı Köyü. Ewranis: Hakkâri'nin Demirtaş Köyü. Şımunis: Hakkâri'nin Kaymaklı Köyü. Kalanis: Başkale'nin Ağıl Köyü.

Bizukê: Başkale'nin Mazılı Köyü. Eşkitan: Başkale'nin Tahıl Köyü.

² BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler [MAD.dj]*, No. 9221, 164 (2 Safer 1272/14 Ekim 1855). Bu köylerden Enb Köyü günümüzde Başkale Güleçler Köyü'dür. Berwari ise bir köyden ziyade aslında Hakkâri, Konak/Koçanis bölgesinde mevcut köyler için kullanılan bir bölge ismidir.

medrese tamirine ayrılmıştır.¹ 1863 yılına ait vakıf kayıtlarında Culemêrg kazasında Bajêr Mahallesi'nde İzzeddin Şir Bey'in vakf eylediği müderris caizesiyle talebe-i ulumun taamiyesi için vakıf gelirlerinden elde edilen 2.936 kuruş ayrıldığı belirtilmiştir. Bunun 1000 kuruşu müderrise, 136 kuruşu mütevelliyeye, 1000 kuruşu talebe iâşesine ve 800 kuruşu da cami ve medrese tamirine ayrılmıştır.² 1893 yılında Culemêrg'de bulunan cami ve medrese vakıfları bedeli ve farklı tarihlerde icra buyurulan tenzilatın durumu belirtilmiştir. Culemêrg kasabasında kâin Bajêr Mahallesi Medresesi'nin 1295 (1879), 1296 (1880), 1303 (1887) ve 1 Mayıs 1309 (13 Mayıs 1893) tarihlerine ait vakıf bedeli kaydedilmiştir. Burada 2.936 kuruş gelirden harcana, devreden ve hâlihazırda kalan meblağ kayıt altına alınmıştır.³ 1910 yılı vakıf kayıtlarına göre Hakkâri sancağı dâhilinde İzzeddin Şir Bey vakfından Bajêr Medresesi müderrisi, imamı ve diğer görevlileri için 2.316 kuruşluk geliri bulunmaktadır. Bu gelirin kaynağı olan vakıf köylerin isimleri ve bunlara ait öşür miktarları belirtilmemiştir.⁴

2. Nefs-i Van'da Hacı İzzeddin Şir Medresesi

Van merkezde inşa edilen Hacı İzzeddin Şir Medresesi ve vakfiyesinin varlığından Hakkâri emiri Zeynel Bey'in (ö. 1585) Osmanlı sultanı Kanuni Sultan Süleyman'a gönderdiği bir mektup ve buna verilen cevaptan haberdar olmaktadır. 1570 yılında Van Beylerbeyi'ne gönderilen cevabi yazıda, Hakkâri hâkimi Zeynel Bey'in atalarından Hacı İzzeddin Şir tarafından Van merkezinde kendi ismiyle müsemma inşa ettiği bir medrese olduğu belirtilmiştir. Buna göre nefis-i Van yakınlarında Ahkas isimli köy, Batûr bağı ve Batur'a yakın bir

zemin ve Şahpınarı yakınında Madencik tarlası ve Hoca Aziz, Hacı Davud, Ciman, Mergan, Mollahan ve Homagir isimli zeminlerin vakf edilmiştir. Ancak Safeviler, Van Kalesini Hakkâri emirlerinden aldıktan sonra (1507) Hacı İzzeddin Şir Medresesi'nin sahipsiz kalmış ve medrese vakfiyesinin çoğunun harap olmuştur. Zeynel Bey, söz konusu vakfiye gelirlerinin tekrar medreseye tahsis edilmesini istemiştir. Ancak yapılan tahkikat neticesinde eski sultanlardan kalan bir mülkname ya da medrese vakfiyesi olmadığından dolayı söz konusu vakfiyeye ait yerlerin Van reayası tarafından kullanıldığı ve gelirlerinin de Van beylerbeyine has olarak tahsis edildiği görülmüştür. Bundan dolayı medrese vakfiyesi olarak bahsedilen yerlerin yine beylerbeyi hası olarak kalmasına karar verilmiştir. Bu durumda gelirleri elinden alınmış olan medresenin zamanla yok olduğu anlaşılmaktadır.⁵

Medresenin banisi ve Zeynel Bey'in atalarından olan İzzeddin Şir'in kimliği ve yaşadığı döneme bakıldığında karşımıza birkaç isim çıkmaktadır. Bunlardan ilki Van Kalesi'nde ikamet eden ve Timur'un (ö. 1405) Van Kalesi muhasarası esnasında 1385 yılında Van ve Westan bölgesinde hüküm sürdüğü bilinen Melik I. İzzeddin Şir Bey'dir (ö. 1425). Bunun dışında yine bu emirin ahfadından olup Van Kalesi'nde hüküm süren II. İzzeddin Şir Bey bulunmaktadır (ö. 1491) ki bu emirin Akkoyunlu hükümdarları Uzun Hasan (ö. 1478) ve Sultan Yakup (ö. 1490) döneminde hüküm sürdüğü bilinmektedir.⁶ Söz konusu medresenin I. İzzeddin Şir Bey tarafından inşa edilmiş olması akla daha yakın gelmektedir. Medresenin kalıntısı günümüze ulaşmadığı için tam olarak nerede olduğu hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ancak vakfiyesinin hacmi

¹ BOA, *EV.d.*, No. 16668, 1 (6 Cemaziye'l-Ahir 1275/11 Ocak 1859).

² BOA, *EV.d.*, No. 16257, 11-a (21 Teşrin-i Evvel 1279/2 Kasım 1863).

³ BOA, *MH.ATİK*, No. 167/34-3 (1 Mayıs 1309/13 Mayıs 1893). Aktaran: Abdullah Demir, "Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre Hakkâri Bazı Ulema ve Müderrislerin Sicil-i Ahval Kayıtları", *I. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu Bildirileri*, ed.

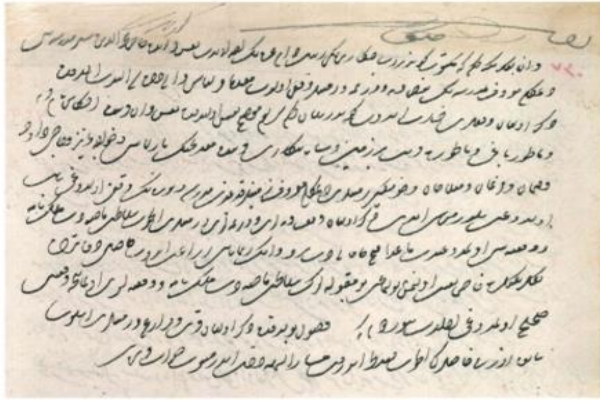
Yaşar Kaplan vd. (Hakkâri: Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2018), II/548-550.

⁴ BOA, *EV.d.*, No. 37818, 6-a (20 Teşrin-i Evvel 1326/2 Kasım 1910).

⁵ BOA, *Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHMd]*, No.14, Hk. 730, 524 (25 Cemaziye'l-Evvel 978- 29 Ekim 1570).

⁶ Budak Münşi Kazvini, *Cevahir'ul-Ahbar*, thk. Muhsin Behram Nejad (Tahran: Miras Mektub, 1378), 91; Bidlisi, *Şerefname*, 76-80.

göz önünde bulundurulduğunda önemli bir medrese olduğu anlaşılmaktadır.

Belge 1: Zeynel bey'e verilen cevabi yazı. BOA.A.DVNS.MHMd, No.14, Hk. 730

3. Van Melik Muhammed Medresesi ve Vakfı

Van merkezde bulunan Melik Muhammed Medresesi'nin kalıntıları günümüze ulaşmamış olmasına rağmen Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki kayıtlardan medrese ve vakfiyesinin varlığından haberdar olmaktadır. Medrese ve vakfiyesinin banisi isminden anlaşılacağı üzere Melik Muhammed olup Melik I. İzzeddin Şir Bey'in oğludur (ö. 1425). Melik Muhammed, Karakoyunlu İskender Mirza tarafından 1425 yılında öldürülmüştür.¹ Medresenin inşa yeri ve tarihi tam olarak bilinmemektedir. Melik Muhammed Medresesi'nin Osmanlılar döneminde 18. yüzyılın sonlarına kadar faal olduğu anlaşılmaktadır. Vakıf belgelerine göre 1744'ten önce İsmail Efendi, 1744'te Abdurrahman Efendi, 1750'de de Murat Efendi medresenin baş müderrisliğini yapmışlardır. 1787 yılında vakıf mütevellisinin ismi Abdullah Efendi'dir.²

4. Gevaş İzzeddin Şir Cami-i ve Medresesi

Uzun bir süre boyunca Hakkâri emirliğinin merkezi konumunda bulunan Van ve onun Gevaş (Westan) ilçesi Hakkâri emirleri

tarafından inşa edilen birçok tarihi yapıya ev sahipliği yapmıştır. İzzeddin Şir Cami-i ve Medresesi, Halime Hatun Kümbeti ve tarihi Hêşet mezarlığı (şu an resmi olarak Selçuklu mezarlığı olarak adlandırılıyor) bunlara örnek olarak verilebilir. 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hakkâri emirlerinin sınırlarını kuzeye doğru genişlettikleri ve Westan ile Van şehirlerini yönetimleri altına aldıkları bilinmektedir.³ Hakkâri emirleri bu tarihten itibaren bölgede imar faaliyetlerine başlamışlar ve çeşitli vakfiyeler kurmuşlardır. Gevaş'ın Hêşet Mahallesi'nde halk arasında İzzeddin Şir Cami-i ve Medresesi olarak bilinen ve günümüzde hala sağlam bir şekilde varlığını koruyan tarihi bir yapı bulunmaktadır. Camiye ait herhangi bir kitabe olmadığı için yapının ne zaman inşa edildiği ve ismi geçen Melik İzzeddin Şir'in kim olduğu net olarak bilinmemektedir. Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki 1894 tarihli bir vakfiye kaydında, bu emirden Mir İzzeddin Şir b. İmadeddin b. Melik Esed şeklinde bahsedilmektedir. Belgede şu ifadeler geçmektedir:

“Nezaret-i evkafı hümayun-u müllükaneye mülhak evkafına kayde-i Hakkâri eyaletine ve mahallince medine-i Van'a tabi Gevaş kazasına muzaf Vastan kasabasında vaki Hakkâri beylerinden merhum Mir İzzeddin Şir b. İmadeddin [b.] Melik Esed'in altı yüz sene evvel binasına muvafak olduğu cami-i şerif ve medrese ve kütüphaneye merbut ettiği kaza-i mezbur dâhilinde olup yurtluk ve ocaklık namıyla bir veçhi mülkiyet uhdelinde olan ...”⁴

Vakfiye kaydı 15 Rabi'ü'l-Ahir 1312 (14 Aralık 1894) tarihli olup söz konusu tarihten altı yüz sene çıkarıldığında cami ve medresenin inşa tarihi hicri 712 (miladi 1312) yılına denk gelmektedir. Ancak çoğu zaman bu emir, yukarıda bahsi geçen Timur dönemindeki Van yöneticisi I. İzzeddin Şir b. II. İmadeddin (ö.

¹ Khac hatrian, “The Kurdish Principality of Hakkâriya”, 49-52.

² Sami Ağaoğlu, “Van'da Bulunan Osmanlı Vakıfları”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Van Özel Sayısı* (2021), 56, 58.

³ Nejat Göyünç, “Van”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 986), 13/198.

⁴ BOA, *Evkaf, Mektubi Kalemi [Ev.MKT]*, No. 2987, Gömlek No. 21 (15 Rabi'ü'l-Ahir 1312 /16 Ekim 1894). Bazı çalışmalarda bu vakıf kaydı 716/1315

tarihli olarak belirtilmiştir. Bkz. Orhan Kılıç, *XVI ve XVII yüzyıllarda Van (1548- 1648)* Van: Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 1997), 8-9, dp. 35; Dündar Alikılıç, *Abbasi Devleti'nden Hakkâri Beyliği'ne İrisân Beyleri* (İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2005), 44-45; Meltem Ayaz Başak, *Gevaş Mezar Taşları* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güzel Sanatlar Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 11.

1425)¹ ile karıştırılmaktadır. Aradaki uzun tarihi fasıla göz önünde bulundurulduğunda iki İzzeddin Şir'in farklı şahıslar olduğu anlaşılmaktadır. Memlûklü tarihçi Fadlullah el-Ömeri (ö. 1349) çağdaşı olan ve aynı zamanda Timur dönemine denk gelen I. İzzeddin Şir Bey'in de babası olan Hakkâri emiri Melik II. İmadeddin'den bahsederken onun hakkında şu bilgileri verir:

“Şimdiki emirleri Melik İmadeddin Mücellî'dir. Bu emir, ilim ve fazilet sahiplerini pek sever. Memleketine ilim maksadı ile gelenlere büyük değer verir. Kadısının bana yazdığına göre İzzeddin ve Zeyneddin isimli iki kardeşi ve İzzeddin Şir, Şemseddin Şeyh Emir, Mir Davud

Resim 2: Gevaş İzzeddin Şir Bey Cami-i ve Medresesi (Kaynak: <https://www.diyanehaber.com>)

Caminin harim bölgesine yerleştirilen farklı bir yapıya ait kitabeden, duvarlarda gelişigüzel bir şekilde yerleştirilen mimari süslemelerden ve medresede kullanılan mezar taşlarından yola çıkarak bu malzemelerin farklı bir İslami yapıdan devşirildiği düşünülmüştür. Bundan dolayı İzzeddin Şir Camisi'nin plan ve ilk mimari özelliklerinden yola çıkarak yapının 12. yüzyıl camilerini andırdığı ve sonraki

ve Hüsameddin isimli amcaları vardır. Bunlardan her biri ayrı bir bölgede yöneticilik yapmaktadırlar. Ancak hepsi Culemêrg (Hakkâri) sahibi Mir İmadeddin'e bağlıdırlar.”²

Dolayısıyla Timur dönemindeki I. İzzeddin Şir Bey'in (ö. 1425) İzzeddin isimli bir amcası olduğu gibi yine onun babası II. İmadeddin'in de İzzeddin Şir isimli bir amcası bulunduğu anlaşılmaktadır.³ Bu durumda 1312 tarihli vakfiyede ismi geçen emirin, II. İmadeddin'in amcası olan İzzeddin Şir b. I. İmadeddin b. I. Eseduddin Akta' olduğu ve o dönemde Van ve Westan bölgesinde yönetici olduğu anlaşılmaktadır. Hakkâri emirlerinin oldukça erken bir dönemde Van bölgesinde imar faaliyetlerine başlamaları ve çeşitli vakfiyeler kurmaları, el-Ömeri'nin çağdaşı Hakkâri emiri hakkında aktardıklarıyla gayet uyumlu görünmektedir. Gevaş'ta bulunan Halime Hatun Kümbeti kapısı üzerindeki kitabede, yapının 1335 yılında Melik İzzeddin tarafından yaptırıldığı yazılmaktadır.⁴ Bu durumda burada ismi geçen Melik İzzeddin'in de söz konusu emir olabileceği düşünülebilir.

dönemlerde birçok onarım ve değişiklik geçirdiği iddia edilmiştir.⁵ İzzeddin Şir Camisi'nin kuzey cephesine bitişik olarak sonradan eklendiği düşünülen medrese ile beraber yapı bir külliye hüviyeti kazanmıştır. Medresenin batıya bakan taç kapısı üzerinde bulunan kitabe günümüzde okunamayacak kadar tahrip olmasından dolayı kimin tarafından ve ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Bu bakımdan medresenin 1003/1594-1595 yıllarında Abdullah Han tarafından inşa edildiğine dair bilgiye temkinli yaklaşmak gerekmektedir.⁶ Medrese, enine dikdörtgen planlı ve avlulu olup ortasında bir avlu ve üç

¹ Nizameddin Şami, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987), 125.

² El- Ömeri, *et-Ta'rif bi'l-mustalaḥi's-şerif*, 58.

³ Hakkâri emirleri silsilesi için bkz. Nizar Guli, “Hakkâri Beyliği Beylerinin Şeceresi”, çev. Yaşar Kaplan, I. Uluslararası Zıp Havzası Sempozyumu Bildirileri, ed. Yaşar Kaplan vd. (Hakkâri: Hakkâri Üniversitesi yayınları, 2018) 1/267-297; Yaşar Kaplan, “Tarihte Hakkâri, Şemdinan, Bahdınan ve Nehri”, 107-130.

⁴ Mehmet Top vd., “Van'da Ortaçağ ve Sonrası”, *Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I Tarihsel Değerler*, ed. Sinan Kılıç (İstanbul: Van Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 2006), 287; Abdüsselâm Uluçam, “Van ve Çevresindeki Osmanlı

Medreseleri ile Eğitim Öğretimdeki Yerleri”, *XIII. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002), 778; Khachatryan, “The Kurdish Principality of Hakkâriya”, 41. Kitabenin yanlış okunması neticesinde 760/1358 tarihini verenler de bulunmaktadır. Bkz. Oktay Aslanpa, “Doğu Anadolu'da Karakoyunlu Kümbetleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I-IV (1956), 106.

⁵ Resul Yelen, “Gevaş'ta Selçuklu Dönemi'ne Ait Olduğu Düşünülen Kayıp Kümbetin Muhtemel İzleri”, *Art-Sanat* 22(2024). 7, 10-20, 22-23.

⁶ Özlem Hakan, “Gevaş'ta Bulunan Kültür Varlıkları Üzerine Bir Değerlendirme” (Yüksek Lisans tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2019), 13.

tarafında sıralanmış odalardan oluşmaktadır. Bir kemerli kapı vasıtasıyla medreseye girilmektedir. Medresenin kible duvarında bir mihrap bulunmakta olup dışarıya yarım daire şeklinde taşmıştır.¹

Westan'daki İzzeddin Şir Bey Camii ve Medresesi'ne ait inşa kitabesi bulunmasa da medreseye ait vakfiye kayıtları bulunmaktadır. Vakfiyelerde cami, medrese ve kütüphane şeklinde olan yapının bir külliye şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. İzzeddin Şir Bey'in cami, medrese ve kütüphane için önemli ölçüde gelir sağlayan vakfiyeler tahsis ettiği müşahede edilmektedir. Medrese öğrencilerinin iyi bir şekilde eğitim almaları için bir kütüphane kurulması, buraya eserlerin toplanması ve kütüphane için bir görevli tayin edilmesi bu vakfın en ayırt edici özelliğini oluşturmaktadır. 1849/50 tarihli Hakkâri Sancağı dâhilinde bulunan medrese ve camilere ait vakıflara ait varakta Van Sancağı dâhilinde Westan kazasında İzzeddin Şir Bey Cami-i, Medresesi ve Kütüphanesi hizmetine vakfedilen köylerden Etenan Köyü'nün 3.681 kuruş, Herekanıs Köyü'nün 2.070 kuruş ve İlih Köyü'nün 585 kuruşluk gelirinden toplam 6.336 kuruş gelir tahsis edilmiştir.² 1855 yılı vakıf kayıtlarında İzzeddin Şir Bey'in vakfından olup Westan kazasında medrese ve kütüphane giderleri için Etenan, Herekanıs ve İlih köylerinden toplam 6.336 kuruş tahsis edildiği kaydedilmektedir. Vakıf mütevellisinin bu geliri müderris, müteveli maaşları, talebe giderleri, medrese ve kütüphanenin tamir masrafları ve diğer giderler için usulüne göre bölüştürmesi istenmektedir.³ 1863 yılına ait vakıf kayıtlarında müteveffa İzzeddin Şir Bey'in vakfından Westan kazasında kütüphane hademesiyle müderrisi caizesi ve talebe-i ulumun taamiyesi için müderrise 1.000 kuruş, müteveliye 1.200 kuruş, kütüphaneciye ve muhasebecisine 900 kuruş, medrese talebelerinin taamiyesine 1.900 kuruş ve diğer giderlere 1.336 kuruş, toplamda 6.336 kuruş tahsis edildiği belirtilmektedir.⁴ 1910 yılı vakıf

kayıtlarına göre ise Gevaş kazası dâhilinde İzzeddin Şir Bey vakfı gelirlerinin talebe-i ulumunun iaşesine ve tedrisatına meşrut olduğu ve vakfedilen köy öşür bedelinin 4.998 kuruş olduğu kaydedilmiştir.⁵

Westan İzzeddin Şir Bey Medresesi'nde yazıldığı derkenar edilen çeşitli yazma nüshalar bulunmaktadır. Örneğin Mustafa b. Molla Dêwali b. Maksud Dosteki tarafından 1093/1682 yılında Westan Medresesi'nin bahçesinde yazıldığı ifade edilen ve çeşitli risalelerden oluşan bir mecmua istinsah edilmiştir. Bu mecmua Irak Daru's-Saddam li'l-Mahtutat kütüphanesinde 1/27058 numarasıyla kaydedilmiştir.⁶

5. Çukurca Emir Şaban Cami-i ve Medresesi

Medrese ünitesiyle beraber kompleks bir yapı oluşturan Emir Şaban Cami-i, Hakkari'nin Çukurca (Çelê) ilçesinde bulunmaktadır. Bu cami ve medresenin banisi olan Emir Şaban'ın türbesi de caminin doğu tarafında yer almaktadır. Çukurca'nın yöneticilerinden olan Emir Şaban'ın tam olarak ne zaman yaşadığı belli değildir. Halk arasında onun Hz. Ömer'in oğlu Abdullah b. Ömer komutasında bölgeyi fetheden Müslüman ordusunun komutanlarından biri olduğuna dair bir rivayet aktarılıyorsa da sahabe veya tabiin neslinden Emir Şaban isimli birisine tesadüf edilmemektedir. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı dönemi boyunca Çukurca'da yöneticilik yapanlar arasında Emir Şaban isimli birisine tesadüf edilmemektedir. Bundan dolayı cami ve medresesinin 16. yüzyıldan önce inşa edildiği söylenebilir. Kareye yakın dikdörtgen planlı olan cami, enine uzanan dört ana sahindan meydana gelmekte olup sahinlerin ortasında açılan girişlerden diğer sahinlere geçilmektedir. İlk üç sahnin doğu ve batı tarafları beşik tonozla örtülü bir şekilde iki bölüme ayrılırken en güneydeki sahnin ise enlemesine boydan boya uzamaktadır. Kuzey tarafındaki ilk sahnin girişi eşit aralıklı dört adet sivri kemerden

¹ Özlem Hakan, *Gevaş'ta Bulunan Kültür Varlıkları Üzerine Bir Değerlendirme*, (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi ABD, Sanat Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans tezi, 2019), 13-14; Mehmet Top vd., "Ortaçağ ve Sonrası", 288-90.

² BOA, *EV.d*, No. 13506, 1a. Söz konusu köyler günümüzde Gevaş'ın Etenan/Atalan ve

İlih/Dağyöre köyleriyle Edremit'in Herekanıs/Enginsu köylerine tekabül etmektedir.

³ BOA, *MAD.d*, No. 9221, 165.

⁴ BOA, *EV.d*, No. 16257, 11-b.

⁵ BOA, *EV.d*, No. 37818, 5-a.

⁶ Muhammed Ali Karadağı, *Kunuzu'l-Ekrad* (Erbil: Min Menşurati'l-Akademiyeti'l-Kürdiyye, 2014), 2/70, 3/23-24.

oluşmaktadır. Bu sahnın batı tarafındaki bölüm iki kattan meydana gelmektedir.¹

Çukurca'da medrese eğitiminin eski zamanlardan beri bulunduğu dair çeşitli veriler bulunmaktadır. Bunlardan ilki uzun bir süre ilmi çalışmalarda bulunan Molla Ömer el-Çellî ailesinin Çukurca'daki varlığıdır. Bu çok yönlü âlimin tam ismi Ömer b. Ahmed b. Molla Muhammed b. Molla Ömer b. Molla İbrahim el-Çellî, el- Maî'dir. "Çelî" künyesi memleketi Çukurca'nın Kürtçe ismi olan Çelê'den, "Maî" nisbesi ise Çukurca'nın güneyinde 6 kilometre Irak sınırı içerisinde bulunan ve Berwarî Bala denilen bölgede bulunan Maî Köyü ve buradaki medresede ders vermesine dayanmaktadır. İlim ile meşgul olan köklü bir aileye mensup olan Molla Ömer b. Ahmed'in 1655'te hayatta olduğu bilinmekle beraber doğum ve ölüm tarihleri tam olarak bilinmemektedir. Birçok eser kaleme alan Molla Ömer'in babası ve dedesi de önemli âlimler olup eserler yazmışlardır.² Bu ailenin uzun yıllar Çukurca'da ilim tedarisiyle meşgul

Resim 3: Emir Şaban Cami-i (Kaynak: <https://hakkari.ktb.gov.tr/TR-389922/camiler.html>)

6. Hakkâri Zeynel Bey Medresesi

Zeynel Bey ya da Zeyneliyye Medresesi, Hakkâri merkez Biçer (Bınqesr/Kasır Altı) Mahallesi'nde bulunmaktadır. Medrese, banisi Hakkâri emiri Zeynel Bey'in (ö. 1585) ismiyle anılmaktadır. Zeynel Bey, 21 Nisan 1560'de Osmanlı yönetimine gönderdiği bir mektupta

olması oradaki medresenin faal olarak kullanıldığını göstermektedir.

Emir Şaban Cami-i medresesindeki eğitimin Molla Ömer'in ailesinden sonra sekteye uğradığı ve 19. yüzyılın sonlarına doğru tekrar faal bir hale geldiği anlaşılmaktadır. Özellikle Molla Haydar (ö. 1924) döneminde medresenin eğitim faaliyetlerinde ciddi bir canlanma meydana gelmiştir. Molla Haydar, Emir Şaban Cami-i'nde imam hatiplik yaptığı gibi aynı zamanda burada medreseyi aktif hale getirerek müderrislik yapmaya başlamıştır. Ancak müderrislik dışında herhangi bir görevle meşgul olmadığı için Çukurca halkı, Van Vilayetine müracaatta bulunarak Molla Haydar'ın medresede talebe yetiştirdiği, başka bir gelirin olmadığı ve ailesini geçindirmekte sıkıntı yaşadığı belirtilerek münhal olan Emir Şaban Medresesi'nde müderris olarak tayin edilmesi ve kendisine maaş bağlanması yönünde talepte bulundu. Bunun üzerine Van Vilayeti, Meşihata bir yazı göndererek münhal olan müderrislik kadrosu maaşlarından birinin Emir Şaban Medresesi'ne tahsis edilmesi talebinde bulundu. Encümen-i İntihab-ı Me'murin-i İlmiye'de yapılan müzakerelerden sonra 1 Ocak 1920 tarihinde Culemêrg Kazası Çal Nahiyesi'ndeki Emir Şaban Medresesi'ne, münhal olan Amasya Livası Müderrislik maaşı (250 kuruş) tahsis edildi.³ Ancak onun vefatından sonra medresenin faaliyetleri durdu.

eccadının sakin olduğu Culemêrg'de bir medrese bina ettiğini ve bu medresenin ihtiyaç duyduğu giderlerin karşılanması için kendi emlakına ait Berçela ve Têrkunus isimli köylerin gelirlerini medresesinin vakfına bağışladığını belirtmiştir.⁴ Bu durumda medresenin 1560 yılından önce inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ali b. Faki Muhammed b. Molla Ali Rêkani tarafından 973/1565 yılında Zeynel Bey Medresesi'nde istinsah edilen ve çeşitli konuları ihtiva eden 500 sayfalık bir yazma nüshanın derkenarında Mevlana Hasan isimli birinin burada müderris olduğu kaydedilmiştir.⁵ Bunun

¹ Caminin mimari yapısı için bkz. Mehmet Top, "Hakkâri'nin Mimari ve Sanat Yapısı", ed. Mehmet Top, *Hakkâri* (Hakkâri: Hakkâri Valiliği Yayınları, 2010), 204-205.

² Yaşar Kaplan, "Çukurca ve Çukurcalı İlim Adamları", *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi* 2/2 (2018), 16-35; Mehmet Aktaş, "Çukurcalı Çok Yönlü Bir Âlim: Ömer b. Ahmed el-Çellî el-Mâî Hakkında Biyografi Denemesi" ed.

Yaşar Kaplan vd. *II. Uluslararası Zap Havzası Sempozyumu Kültürel Miras ve Sözlü Gelenek* (Hakkâri, Hakkâri Valiliği, 2023), 354-370.

³ Yaşar Kaplan, "Çukurca ve Çukurcalı İlim Adamları", 28-29.

⁴ BOA, *A.DVNSMHHM*, No. 4, Hkm. 559, s. 53 (25 Receb 967/21 Nisan 1560).

⁵ Karadaği, *Kunuzu'l-Ekrad*, 2/546.

dışında da bu medresede istinsah edilen çeşitli yazma eserlerden medresede tedrisatın uzun bir süre devam ettiği anlaşılmaktadır. Mahmud b. Faki Ali b. Cemaleddin b. Bahaeddin b. Şeyh Mahmud, 987 /1579 yılında istinsah ettiği bir yazma nüshada, bunu “Culemêrg Köyü” Zeyneliyye Medresesi’nde yazdığını belirtmiştir. Yazma nüsha 17516 numarasıyla Daru’s-Saddam li’l-Mahtutat yazma eserler kütüphanesinde kayıt altına alınmıştır.¹ Bir başka yazma eser ise 1149/1736 tarihinde Culemêrg beldesinde Zeyneliyye Medresesi’nde İbrahim Han Bey’in yönetimi esnasında istinsah edilmiştir. Bu nüsha da 2/20302 numarasıyla

Resim 4: Zeynel Bey Medresesi (Foto: Recep Akbulut)

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki çeşitli vakfiye kayıtlarında medrese ile ilgili vakıf kayıtlarına rastlanmaktadır. Vakfiye kayıtlarında Zeynel Bey ya da Zeyneliyye ismi yerine medresenin bulunduğu mahallenin ismiyle anılmakta ve Kasır ya da Kasır Mahallesi Medresesi şeklinde kaydedilmiştir. 1849/50 yılına ait vakıf kayıtlarında Kasır Medresesi’nin taamiyesine meşrut Süsyan Köyü’nün 200 kuruş gelirin tahsis edildiği belirtilmiştir.⁴ Daha sonraki vakıf kayıtlarında söz konusu medrese

Daru’s-Saddam li’l-Mahtutat yazma eserler kütüphanesinde kayıt altına alınmıştır.² 1998 yılında Biçer Mahallesi’nde yapılan yüzey çalışmaları esnasında yapısı ortaya çıkarılan medrese kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen bir plana sahiptir. Medresenin ortasında bir avlu ve onu güney, batı ve kuzey yönünden çevreleyen sekiz oda ve bir eyvandan oluşmaktadır. Kare planlı olan avlunun ortasında birbirine eşit ağırlıklı dört paye bulunmaktadır. Payelerin ortasında kalan kısım mezarlık olarak kullanılmıştır. Nitekim Zeynel Bey’in mezarı da burada bulunmaktadır.³ Medrese 2024 yılında restore edilmiştir

vakfı Hakkâri emiri Mustafa Bey’in (ö. 1825) vakfı olarak bahsedilmektedir. 1855 yılına ait vakıf kaydında Mustafa Bey’in vakfından olup Culemêrg’de bulunan Kasır Medresesi’nde bulunan talebe-i ulumun taamiyesine Süsyan Köyü’nün 200 kuruşluk gelirin ayrıldığı ifade edilmiştir. Bu gelir medresenin müderris, mütevellî, talebe ve diğer masraflar için ayrılmıştır.⁵ 1859 yılına ait vakıf kaydında Mustafa Bey’in vakfı eylemiş olduğu Süsyan Köyü bedelatı olan 200 kuruşun Culemêrg kazasında vaki Kasır Mahallesi medresesinde müderrise 80 kuruş, mütevellîye 60 kuruş, talebe-i ulum taamiyesine 40 kuruş ve mesarif-i mütesarrıkaya 30 kuruş şeklinde pay edildiği ifade edilmektedir.⁶ 1863 yılı vakıf kayıtlarında da bu ifadeler tekrar edilmekte olup müteveffa Mustafa Bey’in Culemêrg kazasında Kasır Medresesi müderrisi ve talebe-i uluma vakf eylediği taamiye ve caizesi tutarının 200 kuruş olduğu belirtilmiştir.⁷ 1893 yılı Culemêrg cami ve medrese vakıfları bedelatının kaydedildiği vakıf kayıtlarında Culemêrg Kasır Medresesi’nin 1295 (1879), 1296 (1880), 1303 (1887) ve 1 Mayıs 1309 (13 Mayıs 1893) tarihlerine ait vakıf bedeli kaydedilmiştir. Buna göre 200 kuruş gelirden harcanan ve devreden dışında hâlihazırda 80 kuruş meblağın bulunduğu kayıt altına alınmıştır.⁸ 1910 yılına

¹ Muhammed Ali Karadaği, *Bûjandinewey Mêjuyî Zanayanî Kurd le Rêgey Desxetekanîyanewe* (Bağdat: Matbaat es-Salimi, 1419/1999), 2/26.

² Karadaği, *Bûjandinewey Mêjuyî Zanayanî Kurd le Rêgey Desxetekanîyanewe* (Bağdat: Matbaat es-Salimi, 1419/1999), 2/37-38.

³ Mehmet Top, “Hakkâri’nin Mimari ve Sanat Yapısı”, 236-238.

⁴ BOA, *EV.d*, No. 13506, 1-b. Süsyan ya da Süsyan Köyü, günümüz Yüksekova, Çatma Köyü’dür.

⁵ BOA, *MAD.d*, No. 9221, 164.

⁶ BOA, *EV.d*, 16668, 2.

⁷ BOA, *EV.d*, No. 16257, 11-b.

⁸ BOA, *MH.ATİK*, 167/34-3. Aktaran. Demir, “Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre Hakkâri Bazı

ait evrak kayıtlarında ise Kasır Medresesi ismi yerine Tağgöl Medresesi ismi kullanılmıştır. Buna göre Hakkâri sancağı dâhilinde bulunan Tağgöl (günümüzde Dağgöl Mahallesi) Medresesi müderrisi ve diğer görevlileri için Mustafa Bey vakfından yıllık 157 kuruşluk bir gelir ayrıldığı ifade edilmiştir.¹

7. Başkale/Pizan Hüsrev Paşa Medresesi

Hüsrev Paşa Medresesi, Başkale'nin Pizan (Örenkaya) Köyü'nde bulunmaktadır. Pizan sahip olduğu tarihi kalesi, cami ve medresesi ile çeşitli türbeleri ihtiva eden tarihi mezarlığıyla Hakkâri emirliğinin önemli merkezlerden biri idi. Medresenin banisi olan Hüsrev Paşa, uzun bir süre Hakkâri emirliği yapmış olan III. İzzeddin Şir Bey'in (1640-1691) kardeşi olarak Pizan Kalesi'nde hüküm sürmüştür. 1655 yılında Van'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, İzzeddin Şir ve Hüsrev Paşa'dan bahsetmiştir.² Mezarı da Pizan'da bulunan Hüsrev Paşa'nın mezar taşında 1074/1663 yılında vefat ettiği yazılmıştır. Hüsrev Paşa Medresesi'nin giriş kapısı üzerinde bulunan kitabeye göre medrese Hüsrev Paşa tarafından 1064/1653 yılında inşa edilmiştir. Medrese, iki tarafı revaklı bir avlu ile revakların gerisinde sıralanan iki katlı medrese odalarından oluşmaktadır. Yapının her iki katında doğu kanadında dört oda, batı kanadında ise biri mescit olmak üzere üç odadan oluşmaktadır.³ Osmanlı vakıf kayıtları arasında Pizan Medresesi ile ilgili birçok vakfiyeye tesadüf edilmektedir. 1849/50 yılına ait vakıf kayıtlarında Pizan ve Başkalan köylerinin müderrisleriyle talebe-i ulûmunun makulat vesairelerine meşrut edilen köy isimleri ve öşür gelirleri belirtilmiştir. Buna göre Heretis-i Ulya 705 kuruş, Heretis-i Süfla 635 kuruş, Sıkanıs 550, Birduk 950, Xetibawa 450 kuruş, Sinawa 350 kuruş, Subik 500 kuruş ve Bernewaz nısf-ı hissesi 175 kuruş olmak üzere toplam 4.315 kuruşluk gelir tahsis edilmiştir. Ayrıca Pizan ve Başkalan köyleri talebe-i ulumun taamiyesiyle

camii-i şerifin imam ve müezzin giderleri için Enbi Köyü'nün 65 kuruşluk geliri de eklenmiştir.⁴ 1855 yılına ait vakıf kaydında Hüsrev Bey vakfından olup Pizan Köyü'nde bulunan cami ve medrese görevlilerinin maaşları ve talebelerinin giderleri için vakf edilen köylerin öşürlerinden 4.310 kuruşluk gelir ayrıldığı belirtilmiştir. Buna göre Heretis-i Ulya 705 kuruş, Heretis-i Süfla 630 kuruş, Sıkanıs 550 kuruş, Birduk 950 kuruş, 50 Xetibawa 450 kuruş, Sinawa 350 kuruş, Sülük⁵ 500 kuruş ve Bernewaz 175 kuruş gelir sağlanmıştır.⁶ 1859 yılı vakıf kaydında Hakkâri ümerasından müteveffa Hüsrev Bey'in vakfından olup yurtluk ve ocaklık veçhiyle mutasarrıf olageldiği köylerden Elbak kazasına tabi Pizan Köyü'ndeki cami ve medreseye vakf eylediği Heretis-i Ulya ve Süfla, Sıkanıs, Birduk, Xetibawa, Sinawa, Sülük ve Bernewaz köylerinin bedelatının altmış beş senesinden (h. 1265/m. 1849) itibaren buyurulan berat-ı aliye uygun olarak tanzim edildiği ifade edilmiştir. Buna göre müderris-i evvele 750 kuruş, müderris-i saniye 750 kuruş, mütevelliyeye 200 kuruş, imama 150 kuruş, müezzine 100 kuruş, talebe-i ulumun taamiyesine 1.650 kuruş ve cami-i şerif ile medresenin diğer giderleri için 710 kuruş olmak üzere toplamda 4.310 kuruş pay edilmiştir.⁷ 1863 yılı vakıf kaydında da Elbak kazasına tabi Pizan karyesinde kâin müteveffa Hüsrev Bey'in cami ve medrese talebe-i ulum taamiyeleri için 4.310 kuruşluk gelirinden bahsedilerek yukarı geçtiği şekliyle görevli ve diğer giderler için dağıtıldığı kaydedilmiştir.⁸ 1910 yılı vakıf kaydında müteveffa Hüsrev Bey vakfından Elbak ve Pizan cami-i şerifiyle talebe-i ulûmun taamiyelerine meşrut senelik 3.400 kuruşluk varidat olduğu belirtilmiştir. Vakıf gelirlerinin kaynağı olarak vakfedilen köylerin öşürlerinden bahsedilmekle beraber köylerin ismi kaydedilmemiştir. Vakıf gelirin 2.600 kuruşu imam, müderris ve müezzin gibi görevli maaşlarına ayrılırken 800 kuruş ise öngörülemez

Ulema ve Müderrislerin Sicil-i Ahval Kayıtları", 549-550.

¹ BOA, EV.d, No. 37818, 6/b.

² Gulî, *İmaret Hekarî fi'l-Ahdî'l-Osmanî*, 78.

³ Top vd., "Ortaçağ ve Sonrası", 256-258.

⁴ BOA, EV.d, No. 13506, 2-b. Bu köyler günümüzde Başkale'nin Heretis/Hasan Bey, Sıkanıs/Dereiçi, Xetibawa/Hatıbabad, Subık/?, Bernewaz/Dikmen, Sinawa/Sinova köyleridir. Birduk ise Başkale

yakınlarındaki Soran/Barış Köyü'nün yakınlarında metruk bir Nesturi Köyü'dür.

⁵ Bir önceki kayıta Subık şeklinde okunan köy bu ve diğer kayıtlarda Sülük şeklinde yazılmıştır. Bu köy Yüksekova'nın Sülük Köyü'ne tekabül etmektedir.

⁶ BOA, MAD.d, No. 9221, 163.

⁷ BOA, EV.d, 16668, 2-b.

⁸ BOA, EV.d, No. 16257, 11-a.

giderlere tahsis edilmiştir. Ancak vakfın varidatı 3.400 kuruş olarak kaydedilirken nev'i cihat kısmındaki yekûn 2.400 kuruş olarak belirtilmiştir.¹

Pizan Medresesi'nde istinsah edilen çeşitli yazma nüshalardan medresedeki tedrisat faaliyetlerinden haberdar olmaktadır. Hüsrev

Resim 5: Pizan Medresesi (Foto: Mehmet Top)

8. Hakkâri Kalesi'ndeki İzzeddin Şir Bey Cami-i ve Medresesi

İzzeddin Şir Bey Cami-i ve Medresesi, Hakkâri merkez Çölemerik Kalesi'nin batıya bakan yamacında bulunmakta olup kalıntıları günümüze ulaşmıştır. Bu medrese İzziyye Medresesi olarak da bilinmektedir. Cami ve medrese 1640-1688 yılları arasında uzun bir müddet Hakkâri emirliği yapan III. İzzeddin Şir Bey⁴ tarafından inşa edilmiştir. Medresenin kitabesi mevcut olmadığı için inşa tarihi net olarak bilinmemektedir. Ancak Molla Mahmud Bazîdî (1799-1867), *Camî'eya Rîsaleyan û Hikayetan bi Zimanê Kurmancî* adlı eserinde İzzeddin Şir Bey'in bir cami inşa etmesiyle ilgili ilginç bir hikâyeye aktarmaktadır. Buna göre emirin uzun yıllar hizmetinde bulunan Kalo isimli Nesturi bir hizmetçi, bir suçtan dolayı emir tarafından ölümle cezalandırılır. Hizmetçi

Paşa döneminde Mahmud b. Nasreddin Nureddin tarafından Pizan Medresesi'nde Devvani'ye ait "Şerhu'l-Adudiyye fi'l-Akaid" adlı eser istinsah edilmiştir. Nüsha 41451 numarasıyla Daru's-Saddam li'l-Mahtutat kütüphanesinde kaydedilmiştir.² Ayrıca Muhammed b. Ahmed tarafından 1120/1708 tarihinde Pizan Medresesi'nde Devvani ve Celali gibi çeşitli risaleleri ihtiva eden bir akaid mecmuası istinsah edilmiştir. Bu yazma nüshanın derkenarında alınan bir notta Hakkâri emiri Muhammed Bey'in görevden el çektiği ve Yahya Bey'in onun yerine tahta çıktığı kaydedilmiştir. Nüsha 20898 numarasıyla Daru's-Saddam li'l-Mahtutat kütüphanesinde kaydedilmiştir.³

öldürülmeden önce son kez emire bir şey söylemek istediğini beyan eder. Bunun üzerine hizmetçi, emirin huzuruna çıkarılır. Hizmetçi, emire der ki, kırk yıl boyunca sizin hizmetinizde buldum, abdest ve gusül için size hazırladığım her suyun içine bevlimi yaptım. Bundan dolayı sizin bütün ibadetleriniz boşa gitmiştir. Bunun üzerine hiddetlenen emir, hizmetçiyi öldürür. İzzeddin Şir Bey bu duruma çok üzülür ve kazaya kalan ibadetleri için bir hal yolunu düşünür. Bunun üzerine devrin âlimleri bütün bunlara bir kefarete olarak emirin bir medrese bina etmesini salık verirler. İzzeddin Şir Bey bir medrese inşa ederek ona yeterli miktarda vakfiyeler bağışlar. Bu medreseye İzziyye Medresesi denilmektedir.⁵ Gerçekten de Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerindeki çeşitli vakfiye kayıtlarından İzzeddin Şir Bey'in hem kendi cami ve medresesine hem de Melik Esed (Bajêr) ve Meydan gibi diğer cami ve medreselere birçok vakıf bağışladığı görülmektedir.⁶

¹ BOA, EV.d, No. 37818, 6/a.

² Karadağı, *Bûjandinewey Mêjuyî Zanayanî Kurd*, 2/24.

³ Karadağı, *Bûjandinewey Mêjuyî Zanayanî Kurd*, 2/23-24.

⁴ İzzeddin Şir Bey, kırk seneden fazla bir süre Hakkâri emirliği yaptıktan sonra yaşlılık ve bunamadan dolayı görevden el çekirilmiştir. Bkz. BOA, *Bab-ı*

Asafî, Tahvil (Nişan) Defterleri [A.DVNNŞT.d], No. 16, s. 187 (23 Ramazan 1099/22 Temmuz 1688); Gulî, *İmaret Hekarî fi'l-Ahdî'l-Osmanî*, 78.

⁵ Mela Mehmûdê Bazîdî, *Camî'eya Rîsaleyan û Hikayetan bi Zimanê Kurmancî* (İstanbul: Lis yayınları, 2010), 109-112.

⁶ BOA, EV.d, No. 16257, 11-a.

Resim 6: İzzeddin Şir Bey Cami-i ve Medresesi
(Foto: Nurcan Adıyaman)

III. İzzeddin Şir Bey birçok cami ve medreseye vakıf ihsan eylediği için onun kendi cami ve medresesine bağışladığı vakıfların tespiti dikkat gerektirmektedir. Onun cami ve medresesi Culemêrg Kalesi'nin batı yamacında bulunduğu için ancak yer ve mahal itibarıyla buna işaret eden vakıflar, ilgili cami ve medreseye ait olarak kabul edilebilir. 1849/50 tarihli Hakkâri Sancağı dâhilindeki medrese ve camilere ait vakıf kayıtlarında İzzeddin Şir Bey'in kendi cami ve medresesine bağışladığı vakıflardan bahsedilirken açık bir şekilde cami ve medresesinin Kale Mahallesi'nde olduğu belirtilmiştir. Buna göre İzzeddin Şir Bey vakfından Kale Mahallesi'nde kâin cami-i şerifin imam ve hademesine meşrut Xelilan Köyü öşründen 1.150 kuruş, Kale Cami-i şerifi imam ve hademesine meşrut Kerpêl Köyü'nden 1.000 kuruş, Kale cami-i şerifiyle medrese hademesine meşrut Hisarık Köyü'nden 275, Beranis Köyü'nden 400 ve yine söz konusu medresenin taamiyesi ve mefruşatına meşrut Kalanis Köyü'nden 500 kuruş gelir bağışlanmıştır. Ayrıca Mustafa Bey vakfından Kale Cami-i Şerifi'nin imam ve hademesiyle mesarifine meşrut Orite Köyü'nün 220 kuruş ve İzzeddin Şir Bey vakfından Kale Cami-i Şerifi'nin hademesiyle medreseye meşrut Xenanis Köyü'nün 200 kuruşluk gelirleri de bağışlanmıştır. Böylece toplamda 3.745 kuruş

gelir sağlanmıştı.¹ Ancak burada [1849/50 vakıf kayıtlarında] İzzeddin Şir Bey'in Kale Mahallesi'ndeki cami ve medreseye ait vakıf köyleri ve gelirleri olarak geçen vakıf köyleri ve gelirleri, 1855, 1859, 1863 yıllarına ait vakıf kayıtlarında Culemêrg Kale Kapısı (Kırnıkan) Cami-i ve Medresesi vakıf gelirleri olarak kaydedilmiştir. Bu yeni düzenlemede vakf edilen köylerden Xelilan ile Xenanis köylerine bir daha tesadüf edilemediği gibi, Orite Köyü de daha sonraki kayıtlarda Ewranis Köyü şeklinde kaydedilmiştir. 1893 yılına ait Culemêrg cami ve medrese vakıflarıyla ilgili kayıtlara gelindiğinde söz konusu vakıftan tekrar Culemêrg kasabasında kâin Kale Mahallesi Medresesi şeklinde bahsedildiği görülmektedir.² Anlaşıldığı kadarıyla Culemêrg Kale Mahallesi'ndeki III. İzzeddin Şir Bey Cami-i ve Medresesi ile Culemêrg Kale Kapısı (Kırnıkan) Cami-i ve Medresesi vakıfları arasında bir karışıklığın olduğu söylenebilir.

Çeşitli yazma nüshalardan İzzeddin Şir Bey Cami-i ve Medresesi ismine tesadüf edilmektedir. Salih b. Hüseyin tarafından istinsah edilen bir akaid kitabının sonunda, bu eserin İzzeddin Şir Bey Abbasi'nin yönetimi esnasında Culemêrg beldesindeki yukarı medresede istinsah edildiği belirtilmiştir. Yazma nüsha, 15584 numarasıyla Daru's-Saddam li'l-Mahtutat Kütüphanesinde kaydedilmiştir.³ Hakeza Salih b. Ahmed el-Marunisi tarafından 1204/1789 tarihinde istinsah edilen "el-Envar" isimli fıkıh kitabının sonunda, bu eserin Culemêrg beldesindeki belde medresesinde tamamlandığı belirtilmiştir. Nüsha 5002 numarasıyla Daru's-Saddam li'l-Mahtutat kütüphanesinde bulunmaktadır.⁴

9. Hakkâri Gumbeda Sor (Kızıl Kümbet) Medresesi

Kızıl Kümbet Medresesi, Hakkâri merkez Biçer Mahallesi'nde bulunmaktadır. Medresenin kalıntıları günümüze ulaşmakla beraber maalesef önemli ölçüde tahrip olmuştur. Ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı net olarak

¹ BOA, *EV.d*, No. 13506, 1-b. Bu köyler günümüzde Hakkari'nin Xelilan/Güzelköy, Orite/Doğanca, Xenanis/Otluca ve Yüksekova'nın Kerpêl/Köprücük, Hisarık/Kayakonak, B/Peranis/Bağdaş ve Kalanis/Yeşildere köylerine denk gelmektedir.

² BOA, *MH.ATİK*, No. 167/34-3. Aktaran. Demir, "Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre Hakkârili", 549.

³ Karadağı, *Bûjandinewey Mêjuyî Zanayanî Kurd*, 2/28.

⁴ Karadağı, *Bûjandinewey Mêjuyî Zanayanî Kurd*, 2/67.

bilinmemekle beraber, bu medresede 1097/1686 tarihinde Abdullah b. Mustafa el- Pınyanışi tarafından istinsah edilen “Külliyatı Sadı” isimli yazma nüshadan, söz konusu dönemde faal olduğu anlaşılmaktadır. Bu yazma nüsha Dar’ül-Mahtutat Irakıyye’de 16142 numarada korunmaktadır. Bu nüshada bahsedilen dönemde

Resim 7: Kızıl Kümbet/Gumbeta Sor Medresesi (Foto: Yaşar Kaplan)**10. Hakkâri Meydan Medresesi**

Meydan Medresesi, Hakkâri merkez Medrese Mahallesi’nde bulunmakta olup Kale Altı Mezarlığı’nın doğu tarafına düşmektedir. Meydan Medresesi, ismini üzerinde bulunduğu “Meydan” denilen yaklaşık on dönümlük düz alandan almıştır. Medresenin giriş kapısı üzerinde iki parça mermer üzerine nesih hattı ile iki satır ve dört bölümden oluşan kitabesi bulunmaktadır. Kitabede Kur’an-ı Kerim’den iki ayet kullanılmıştır. Kitabede; “Hani biz İbrahim’e, Kâbe’nin yerini, ‘Bana hiçbir şeyi ortak koşma’ diye göstermiştik (Hacc: 26). Allah’a tevekkül et. İbrahim dedi: ‘Ben, hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm’ (Enam: 79). Tarihini hatırla, Allah’a tevekkül et, yıl 1112” yazılmıştır. Hicri 1112 yılı miladi 1700-1701 tarihine denk gelmektedir. İbrahim Han Bey 1691 yılından itibaren Hakkâri Beyliğinin başına geçmiş olup en son 1742 yılında da bu görevine devam ettiği bilinmektedir.² Hem kitabede İbrahim ismine atıfta bulunulmasından hem de halk arasında bu medresenin İbrahim Bey tarafından inşa edildiği rivayet edilmesinden dolayı medresenin onun tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. 3 Haziran 1900 tarihinde Hakkâri mutasarrıf vekili

Molla Hüseyin ve Molla Yunus’un medresede müderris oldukları belirtilmiştir.¹ Hakkâri ile ilgili vakıf evraklarında bu medresenin ismine tesadüf edilmemektedir. Bu durumda medresenin bu dönemde faal olmadığı varsayılabilir.

tarafından Van Vilayetine gönderilen bir yazıda Culemêrg merkezinde 1112 yılında bir hayır sahibi tarafından inşa edilen medresenin 24 metre uzunluğunda ve 18 metre genişliğinde olup, avlulu ve iki kattan oluştuğu ve her katında birer mescit olduğu belirtilmiştir. Buna göre hala dini tedrisatın yapıldığı bu medresede yıllık 473 üç kuruş tamir bedeli var ise de bunun medresenin bir duvar ve tavanı ile yıkık olan merdivenlerinin tamirâtı ve diğer ihtiyaçlarına yetmediği belirtilerek tamir için 4.000 kuruş bütçe talebinde bulunulmuştur.³ 1924 yılında medreselerin kapatılmasıyla burada dini tedrisat durmuştur. Medrese, cumhuriyetin kuruluşundan 1950li yıllara kadar cezaevi olarak kullanılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1984 yılında bir onarım gören medrese, günümüzde Hakkâri Üniversitesi’ne bağlı olarak Hakkâri Kent Arşiv ve Etnografya Müzesi olarak faaliyet yürütmektedir.

Meydan Medresesi düzgün kesme taş işçiliği gösteren anıtsal yapısı, düzgün planı, iki katlı revaklı avlusu, mescit ve odaları, kapısındaki süslemeler ve içerisindeki sütun başlıkları ile dikkat çekmektedir. Medresenin taç kapısı güney cephenin ortasında yer almaktadır. Kapı, köşeden helezonik yivli bir kaval silme ve bunu takip eden mukarnaslı bir bordürle oluşturulmuş sivri kemerli şekilde, fazla derin olmayan bir girinti teşkil etmektedir. Mukarnaslar, kahverengi taşlarla iki sıra halinde, yelpaze dilimli olarak gerçekleştirilmiştir. Ortadaki asıl kapı açıklığı, oldukça küçük tutulmuş olup, üst ve yanlardan yekpare blok taşlarla sınırlandırılmıştır. Ayrıca, kapı ters “U” biçiminde üç yandan dolanan bir bordürle çerçevelenmiştir. Kahverengi taştan gerçekleştirilmiş bordürün üzeri kabartma, vazo ve çiçeklerle süslenmiştir. Kapının üst kesimine mermer kitabe yerleştirilmiştir. Bunun dışında iki yan kemer başlangıç hizasında, içleri geometrik yıldız desenli birer madalyon daha yer

¹ Karadağı, *Kunuzu’l-Ekrad*, 2014), 1/92, 4/15.

² Gulî, *Îmaret Hekarî fi’l-Ahdî’l-Osmanî*, 78-81.

³ BOA, *Yıldız, Mütenevvi Maruzat [Y.MTV]*, No. 204, Gömlek No. 66 (21 Mayıs 1316/3 Haziran 1900).

almaktadır. Düzgün kesme taş ile inşa edilen medresede bağlayıcı malzeme olarak kireç hare kullanılmıştır.¹

Resim 8: Meydan Medresesi (Foto: Murat Adıyaman)

Meydan Medresesi ile ilgili vakfiye kayıtlarından bu medreseye vakfedilen köyler ve gelirleri tespit edilebilmektedir. 1849/50 yılına ait kayıtlarda Culemêrg Meydan Mahallesi'nde vaki medresede bulunan hademesiyle söz konusu mahallenin cami-i şerifinin imam, talebe, müezzin ve kapıcısına meşrut Cugılan/Sugılan/Hugılan Köyü'nün 400 kuruş ve Xacu'a Köyü'nün 375 kuruş gelirleri olmak üzere toplam 775 kuruş gelir bağışlanmıştır. İzzeddin Şir Bey vakfından Meydan Mahallesi'nde kâin cami-i şerifin imam, hademe ve mesarifine meşrut Nêrwe Köyü'nün 200 kuruşluk geliri vakfedilmiştir. Yine İzzeddin Şir Bey vakfından Meydan Mahallesi'nde vaki cami-i şerifin imam, hademe ve mesarifiyle medrese talebelerinin giderleri için Kokis/Gewergis Köyü'nün 300 kuruş, Koçanıs Köyü'nün 300 kuruş, Xarusê Köyü'nün 550 kuruş, Helêl Köyü'nün nısf-ı hissesi olan 328 kuruş ve Goranıs Köyü'nün 950 kuruş öşür gelirleri bağışlanmıştır.² 1855 yılı vakıf kayıtlarında İzzeddin Şir Bey vakfından olup

Culemêrg Meydan Mahallesi'nde cami ve medresenin caizesiyle talebe-i ulumun taamiyesine meşrut 3.375 kuruşluk gelir bağışlandığı kaydedilmiştir. Buna göre Cugılan/Sugılan/Hugılan Köyünden 375, Xacu'a Köyü'nden 400, Koçanıs Köyü'nden 400, Xarusê Köyü'nden 550, Kokis/Gewergis Köyü'nden 300, Helêl Köyü'nden 300, Goranıs Köyü'nden 350 ve Nêrwe Köyü'nden 200 kuruş, söz konusu köylerin öşürlerinden alınmıştır.³ 1859 yılına ait vakıf kayıtlarında müteveffa İzzeddin Şir Bey'in yurtluk ve ocaklık veçhiyle mutasarrıf olduğu Cugılan/Sugılan/Hugılan, Xacu'a, Koçanıs, Xarusê, Kokis/Gewergis, Helêl, Goranıs ve Nêrwe köylerinden öşür bedelatı olarak altmış beş senesinden (h. 1265/m. 1849) itibaren ihsan ve i'ta buyurulan berat-ı şerif-i ali mucibince İzzeddin Şir Bey'in vakfı olup Culemêrg kazasında kâin Meydan Mahallesi cami-i şerif ve medrese görevlileri olan müderrise 1.100, müteveliye 300, imama 200, talebe-i ulum taamiyesine 1.075, müezzine 100 ve cami-i şerif ile medresenin tamiriyesine 600 kuruş olmak üzere 3.375 kuruş gelir bağışlanmıştır.⁴ 1863 yılı vakıf kayıtlarında da Culemêrg kazasında kâin Meydan Mahallesi'nde vaki cami-i şerif ve medrese hademelerine müteveffa İzzeddin Şir Bey'in vakf eylediği taamiyeler için 3.375 kuruş gelir sağlandığı belirtilmiştir. Bu gelir de yukarıda belirtildiği şekliyle giderler için pay edilmiştir.⁵ 1893 yılı Culemêrg cami ve medrese vakıfları bedelatının kaydedildiği vakıf kayıtlarında Culemêrg kasabasında kâin Meydan Medresesi'nin 1295 (1879), 1296 (1880), 1303 (1887) ve 1 Mayıs 1309 (13 Mayıs 1893) tarihlerine ait vakıf bedeli kaydedilmiştir. Buna göre 3.375 kuruş gelirden harcanan ve devreden dışında hâlihazırda 1.350 kuruş meblağın bulunduğu kayıt altına alınmıştır.⁶ 1910 yılına ait vakıf kayıtlarında ise Hakkâri sancağı dâhilinde İzzeddin Şir

¹ Şehabettin Öztürk-Mehmet Top, "Hakkâri Meydan Medresesi", *Vakıflar Dergisi* 29 (2005), 377.

² BOA, *EV.d.*, No. 13506, 2-a. Bu köylerden Cugılan/Sugılan/Hugılan Köyü'nün ismi ve yeri tespit edilemedi. Xacu'a Köyü ise muhtemelen Başkale'nin Xancolis Köyü'dür. Nêrwe Hakkâri yakınlarında metruk bir Nesturi köyüdür. Kokis/Gewergis Köyü'nün ismi tam olarak

okunmadığı için bilinmiyor. Diğerleri ise Koçanıs/Konak, Xarusê/Subaşı, Helêl/Depin ve Goranıs/Akbulut köyleridir.

³ BOA, *MAD.d.*, No. 9221, 163.

⁴ BOA, *EV.d.*, No. 16668, 2-b.

⁵ BOA, *EV.d.*, 16257, 11-a.

⁶ BOA, *MH.ATİK*, 167/34-3. Aktaran. Demir, Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre Hakkâri", 548.

vakfından Meydan Medresesi'nin yıllık varidatı tahmini 2.663 kuruş olarak gösterilmiştir. Bu gelirin kaynağı olan vakıf köylerin isimleri ve bunlara ait öşür miktarları belirtilmemiştir. Gelirin tamamı medrese müderrisi caizesi ve talebelerin taamiyelerine tahsis edilmiştir.¹

Meydan Medresesi'nde istinsah edilen çeşitli yazma nüshalar bulunmaktadır. Nuh b. Molla Abdurrahman Dosteki tarafından 1117/1705 yılında Culemêrg beldesi Meydan Medresesi'nde "Mesudi" isimli bir kitap istinsah edilmiştir. Yazma nüsha Daru's-Saddam li'l-Mahtutat yazma eserler kütüphanesinde 10507 numarasıyla korunmaktadır.² Yine Hakkârili şair ve müderris Molla Muhammed Şevkî'yi Hani'nin "Yadigâr" isimli şiir divanı Meydan Medresesi'nde şairin oğlu Muhammed Tevfik tarafından 20 Rabiü'l-Evvel 1330 (8 Nisan 1912)

Resim 9: Kale Kapısı/Kırnıkan Cami-i ve Medresesi (Foto: Yaşar Kaplan)

1849/50 tarihli Hakkâri Sancağı dâhilindeki medrese ve camilere ait vakıf kayıtlarında Kale Cami-i ve Medresesi ile ilgili vakfedilen köyler ve 3.745 kuruşluk gelirlerinden bahsedilmiştir. Kale Kapısı Cami-i ve Medresesi ismi geçmediği için bu vakıf kaydını, III. İzzeddin Şir'in Culemêrg Kalesi'ndeki cami ve medresesi vakfı olarak kabul etmiştik.⁴ Ancak daha sonraki vakıf kayıtlarında söz konusu köyler ve gelirleri Culemêrg Kale Kapısı Cami ve Medresesi vakfı olarak görünmektedir. 1855 vakıf kayıtlarına göre Mustafa Bey'in vakfı olup Culemêrg Kapısı Cami-i Şerif'in imam, müderris, hademe-i saire caizesi ile talebe-i ulumun taamiyelerine meşrut

tarihinde istinsah edilmiştir. İstinsah esnasında Şeyh Abdülaziz-i Halidi, Nakşibendi'nin hazır bulunduğu, nüshanın asli nüshadan kopyalandığı ve arkadaşı İmadiyeli Hacı İbrahim Bendi'nin oğlu Molla Muhammed için hazırlandığı belirtilmiştir. Yazma nüsha Bağdat'ta Daru's-Saddam li'l-Mahtutat Kütüphanesi'nde 19990 numarada bulunmaktadır.³

11. Hakkâri Kalesi'ndeki Kapı Kalesi (Kırnıkan) Cami-i ve Medresesi

Halk arasında Kırnıkan Cami-i ve Medresesi olarak bilinen bu yapı, Vakıflar Genel Müdürlüğü kayıtlarında Culemêrg Kale Kapısı Cami-i ve Medresesi olarak kaydedilmiştir. Bu yapının kalıntıları, Hakkâri merkez Culemêrg Kalesi'nin batı tarafındaki giriş kapısının yakınında bulunmaktadır. Yapıdan kalan kalıntıların mimari özellikleri, onun oldukça eski bir yapı olduğunu göstermektedir. İnşa kitabesi bulunmadığı için cami ve medresenin ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Yapı harabe halde olduğundan dolayı mimari yapısı ve müstemilatı hakkında sahipsiz bir malumat da bulunmamaktadır. Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde cami ve medreseye ait geç dönem tarihli vakfiye kayıtları bulunmaktadır.

giderler için Ewranıs 220, Kerpêl 1000, Hisarık 375, Ewranıs 400 ve Kalanıs 500 kuruş olmak üzere söz konusu köylerin öşür bedeli olan 2.395 kuruş ayrılmıştır.⁵ 1859 yılı vakıf kaydında müteveffa Mustafa Bey'in vakf eylemiş olduğu Ewranıs, Kerpêl, Hisarık, diğer Ewranıs ve Kalanıs köylerinin öşür bedelinin Mustafa Bey'in vakfı olup Culemêrg kazasında Kale Kapısı Cami-i Şerif'i ve Medresesi'nin hademe-i sairesiyle talebe-i ulumun taamiyesine meşrut olan 2.395 kuruş bahşedildiği kaydedilmiştir. Bu tutardan müderrise 295, mütevelliyeye 100, hatibe 100, imam-ı evvele 150, imam-ı saniye 150, imam-ı salise 1.050, müezzine 150, talebe-i ulumiye taamiyesine 200 ve mesarif-i mütesarrıkaya 200 kuruş pay edilmiştir.⁶ 1863 yılı vakıf kaydında Culemêrg Kapısı'nda Mustafa Bey'in vakf eylediği cami-i şerif ve medresesi taamiyeleri için 2.395 kuruş

¹ BOA, EV.d, No. 37818, 6/a.

² Karadaği, *Bûjandinewey Mêjuyî Zanayanî Kurd*, 2/67.

³ Karadaği, *Bûjandinewey Mêjuyî Zanayanî Kurd*, 1/130-132.

⁴ Dipnot sayısı verilecek

⁵ BOA, MAD.d, No. 9221, 164.

⁶ BOA, EV.d, No.16668, 2-a.

bağışlanmıştır Bu gelirler yukarıda geçtiği şekliyle görevli ve giderler için pay edilmiştir.¹ 1893 yılı Culemêrg cami ve medrese vakıfları bedelatının kaydedildiği vakıf kayıtlarında Culemêrg kasabasında kâin Kale Mahallesi Medresesi'nin 1295 (1879), 1296 (1880), 1303 (1887) ve 1 Mayıs 1309 (13 Mayıs 1893) tarihlerine ait vakıf bedeli 2.395 kuruş olarak belirtilmiştir.² 1910 yılı vakıf kaydında ise Hakkâri sancağı dâhilinde Mustafa Bey vakfından kale vakfı gelir miktarı 1.890 kuruş olarak belirtilmiştir. Bu gelirler isimleri belirtilmemiş olan vakıf köylerinin öşür gelirlerinden sağlanmış ve müderris ile imam ve diğer kimi giderler için ayrılmıştır.³

12. Nehri Medresesi ve Tekkesi

Nehri (Bağlar) Köyü, Hakkâri'nin Şemdinli ilçesinde bir köy olmakla beraber Osmanlı döneminde Şemdinan kazasının merkezi ve daha önce de Şemdinan beylerinin ikametgâhı idi. Nakşebendî-Hâlidîliğin etkin kollarından olan Seyyid Taha-i Nehrî Tekyesi ilk olarak Nehrili Seyyid Abdullah Şemdînî (ö. 1819-20) tarafından 19. yüzyılın başlarında kurulmuş ve daha sonra Sadat-ı Nehri tarafından geliştirilmiştir. Bu tekke esas olarak Seyyid Taha-î Şemzînî (ö. 1853) döneminde önemli bir dini merkez haline gelmiştir. Seyyid Taha'dan sonra Seyyid Salih (ö. 1863-64), Şeyh Ubeydullah (ö. 1883), Şeyh Muhammed Sıddık (ö. 1907) ve Seyyid Abdülkadir (ö. 1925) döneminde Nehrî Tekkesi dinî ve siyasi açıdan daha da gelişerek önemli bir merkez haline gelmiştir. Nehrî'deki Seyyid Taha Tekkesi bu tarihi süreç içerisinde bir külliye halinde gelişmiş ve içerisinde tekke, medrese, cami, mescit, misafirhane, aşhane ve Kayme ile Kelat konağı gibi diğer sivil mimari binalar inşa edilmiştir.⁴

Osmanlı arşiv belgelerinde ve Vakıflar Genel Müdürlüğü kayıtlarında Seyyid Taha Tekkesi'ne bağlı cami,⁵ medrese ve buradaki görevliler ile ilgili birçok kayıt bulunmaktadır. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla tekkenin külliye şeklinde bir vakfa bağlı olduğu ve Seyyid Taha'nın bu tekkenin postnîşini olduğu anlaşılmaktadır.⁶ Bu külliye içerisinde tekke, cami ve medresede görev alan imam, müezzin ve müderrislerine aylık belirli bir maaş bağlanmıştır.⁷ Hâlidîliğin en yaygın ve etkin kollarından biri olan Seyyid Taha Tekkesi Türkiye, İran ve Irak'ta oldukça geniş bir alanda oldukça önemli bir dini, tasavvufi, kültürel ve siyasi etki bırakmıştır. Nehri Medresesi'nin müritler dışında geniş ve etkin bir müderris ve öğrenci ağına sahip olduğu bilinmektedir.

13. Başkale Şeyhan Medresesi

Şeyhan Medresesi, 1882 yılında Hakkâri Sancağına bağlı Van/Başkale merkezinde Seyyid Abdülhakim Arvasi (ö. 1943) tarafından kurulmuş ve 1914 yılına kadar ilmi tedrisat faaliyetlerini yürütmüştür. Abdülhakim Efendi'nin dedeleri tarafından inşa edilen mescidin bitişiğine inşa ettiği medrese, önceleri kerpiç duvardan iki odalı olarak yapılmış ancak daha sonra bir oda daha ilave edilmiştir. Medrese kütüphanesi çeşitli kitaplarla zenginleştirilmiştir. İlk olarak Hamidiye şeklinde isimlendirilen medrese, 1887 yılında resmi bir hüviyet kazanmış ve Abdülhakim Efendi, 299 kuruş maaşla bu medreseye müderris olarak atanmıştır.⁸

Sonuç

Geniş bir coğrafi sınıra tekabül eden Hakkâri bölgesi İslam fetihlerinin erken dönemlerinden itibaren Müslüman coğrafyasına dâhil olmuştur. Sahip olduğu sarp ve engebeli coğrafyası sayesinde İslam Devletlerinin merkezi sistemleri

¹ BOA, *EV.d.*, No. 16257, 11-a.

² BOA, *MH.ATİK.* 167/34-3. Aktaran. Demir, "Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre Hakkâri", 549.

³ BOA, *EV.d.*, No. 37818, 6/a.

⁴ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Saki Çakır, *Seyyid Taha Hakkâri ve Nehrî Dergahı* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2017). Ayrıca bkz. Şemseddin Sami, *Kamusu'ul-'Alam* (Ankara: Kaşgar Neşriyat, 1996), 3/2867-2868.

⁵ Seyyid Taha 1849 yılında Nehrî'de bir cami inşa etmiş ve Osmanlı yönetimi kendisine bir atıyeye

vermiştir. Bkz. BOA, *Meclis-i Vala [MVL]*, No. 227, Gömlek No. 66 (21 Şaban 1265/(12 Temmuz 1849).

⁶ BOA, Sadaret, *Mühimme Kalemi Evrakı [A.MKT.MHM]*, No. 43, Gömlek No. 96 (21 Ramazan 1268/13 Şubat 1852).

⁷ BOA, *EV.d.*, No. 16257, 11-b.

⁸ Tarık Ziya Arvas, "Şeyhan Medresesi ve Seyyid Abdülhakim Arvasi", *I. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu Bildirileri*, 2/378-388.

içinde özerk yapısını korumuş ve kurduğu çeşitli emirlikleri uzun bir süre devam ettirmiştir. Bu bölgede kurulan ve oldukça uzun bir dönem varlığını devam ettiren Hakkâri Emirliği, ilim, kültür ve sanat alanlarına önem veren yöneticilere sahip olmuştur. Bölgenin İslam kültür merkezlerine olan yakınlığından dolayı erken dönemlerden itibaren medrese kurumları inşa edilmiş ve çeşitli alanlarda ön plana çıkan birçok âlim yetişmiştir. 11. yüzyıldan itibaren Hakkâri bölgesinde Şeyhü'l-İslam el-Hakkâri (ö. 1093), Ebu'l-Feth el-Hakkâri (11. yy) ve Şeyh Adi b. Müsafir el-Hakkâri (ö. 1174) gibi önemli simaların öncülüğünde dini, ilmi, tasavvufi ve kültürel alanı ihtiva eden önemli bir atılım gerçekleşmiştir. Bu durum sadece Hakkâri bölgesi ile sınırlı kalmamış, Selahaddin-i Eyyubi (ö. 589/1193) ile beraber Ortadoğu'ya açılan ve Haçlılarla başarılı bir şekilde mücadele eden önemli bir Hakkârili nüfus Şam, Mısır ve Filistin gibi bölgelerinde asker, komutan, devlet adamı ve ilim adamı olarak mümtaz bir yer edinmişlerdir. Bu dönemde Hakkârililere nispet edilen en azından altı adet medrese bilinmektedir.

Hakkâri emirleri isimlerine 9 ve 1. yüzyıllarda tesadüf edilmesine rağmen Hakkâri ismi ile bilinen Hakkâri Emirliği esas olarak 13. yüzyılın ikinci yarısından sonra bütün kurumlarıyla yer edinmiştir. 19. Yüzyılın ilk yarısına kadar varlığını sürdüren bu emirliğin yöneticileri, erken dönemlerden itibaren ilmi ve kültürel gelişime önem vermiş ve bunun için cami, mescit, medrese, hangah gibi çeşitli kurumlar ihdas etmeye başlamışlardır. Çalışmamız neticesinde bu süre içinde Hakkâri bölgesinde inşa edilen on üç adet medrese tespit edilmiştir. Bunlardan iki tanesi emirliğin sona ermesinden sonra ya da emirler dışında şahsiyetler tarafından inşa edilen Şemdinli/Nehrî medresesi ve Başkale/Şeyhan Medresesi'dir. Diğerleri ise tamamen Hakkâri emirleri tarafından inşa edilmiş ve hizmete sokulmuşlardır. Bu medreselerin varlığını devam ettirmelerini sağlamak için bir gelir olarak çeşitli vakfiyeler kurulmuş ve bu medreselere bağışlanmışlardır. Böylece Hakkâri emirleri kendilerine ait birçok köyün oşür gelirlerini medreselere aktarmak suretiyle onların ekonomik yeterlilik sahibi olmalarını sağlamışlardır. Hakkâri emirlerinin ilmi kurumlara önem vermeleri ve ilim adamlarını desteklemeleri bu bölgede önemli

ölçüde ilmi ve edebi şahsiyetin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Hakkâri emirlerinin de çocukluklarından itibaren bu medreselerde eğitim gördükleri ve kültürlü insanlar olarak yetiştikleri anlaşılmaktadır. Hakkâri emirleri arasında önemli sayıda şair emirlerin bulunması bu durumun bir göstergesidir. Bu medreseler ilmi faaliyetlerin yanı sıra klasik Kürt edebiyatının gelişim açısından da fevkalade önemli bir işlev görmüşlerdir. Nitekim klasik Kürt edebiyatı şairleri arasında önemli ölçüde Hakkârili şairin olması bunun bir göstergesidir.

Kaynakça

ARŞİV

- BOA, Osmanlı Arşivi. *Evkaf Defteri [EV.d]*. No. 13506 (1264 /1849 ve 1265/1850).
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Maliyeden Müdevver Defterler [MAD.d]*. No. 9221, 163-165 (2 Safer 1272/14 Ekim 1855).
- BOA, Osmanlı Arşivi. *EV.d*, No. 16668 (6 Cemaziye'l-Ahir 1275/11 Ocak 1859).
- BOA, Osmanlı Arşivi. *[EV.d]*. No. 16257 (21 Teşrin-i Evvel 1279/2 Kasım 1863).
- BOA, Osmanlı Arşivi. *[MH.ATİK]*. No. 167/34-3 (1 Mayıs 1309/13 Mayıs 1893).
- BOA, Osmanlı Arşivi. *[EV.d]*. No. 37818 (20 Teşrin-i Evvel 1326/2 Kasım 1910).
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Mühimme Defterleri [A.DVNSMHMd]*. No.14, Hk. 730, 524 (25 Cemaziye'l-Evvel 978- 29 Ekim 1570).
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Evkaf, Mektubi Kalemi [Ev.MKT]*. No. 2987, Gömlek No. 21 (15 Rebiü'l-Ahir 1312 /16 Ekim 1894).
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Vala [MVL]*. No. 227, Gömlek No. 66 (21 Şaban 1265/12 Temmuz 1849).
- BOA, Osmanlı Arşivi. Sadaret. *Mühimme Kalemi Evrakı [A.MKT.MHM]*. No. 43, Gömlek No. 96 (21 Ramazan 1268/13 Şubat 1852).
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız. Mütenevvi Maruzat [Y.MTV]*. No. 204, Gömlek No. 66 (21 Mayıs 1316/3 Haziran 1900).
- BOA, Osmanlı Arşivi. *A.DVNSMHMd*. No. 4, Hkm. 559, s. 53 (25 Receb 967/21 Nisan 1560).
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asafî, Tahvil (Nişan) Defterleri [A.DVNNŞT.d]*, No. 16, s. 187 (23 Ramazan 1099/22 Temmuz 1688).

Diğer Kaynaklar

- Ağaoğlu, Sami. “Van’da Bulunan Osmanlı Vakıfları”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Van Özel Sayısı* (2021), 43-68.
- Ahmad, Mohsin Ibrahim. “Muhaddisu Biladu Hekari fi Hizmeti’il-Sunneti’n-Nebevi Diraye ve Rivaye”. *I. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu Bildirileri*. ed. Yaşar Kaplan vd. 1/217-237. Hakkari: Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Aktaş, Mehmet. “Çukurcalı Çok Yönlü Bir Âlim: Ömer b. Ahmed el-Çellî el-Mâî Hakkında Biyografi Denemesi”. ed. Yaşar Kaplan vd. 354-370. *II. Uluslararası Zap Havzası Sempozyumu Kültürel Miras ve Sözlü Gelenek*. Hakkari, Hakkari Valiliği, 2023.
- Alikılıç, Dündar. *Abbasi Devleti’nden Hakkâri Beyliği’ne İrisân Beyleri*. İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2005.
- Arvas, Tarık Ziya. “Şeyhan Medresesi ve Seyyid Abdülhakim Arvası”. *I. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu Bildirileri*. ed. Yaşar Kaplan vd. II/378-388. Hakkâri: Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Aslanpa, Oktay. “Doğu Anadolu’da Karakoyunlu Kümbetleri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi I-IV* (1956), 105-113.
- Başak, Meltem Ayaz. *Gevaş Mezar Taşları*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güzel Sanatlar Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Bazîdî, Mela Mehmûdê. *Camî’eya Rîsaleyan û Hikayetan bi Zimanê Kurmancî*. İstanbul: Lis yayınları, 2010.
- Bidlisi, Şerefhan. *Şerefname*. çev. M. Emin Bozarslan. İstanbul: Deng Yayınları, 2006.
- Bozan, Metin. *Şeyh ‘Adî Bin Müsafîr, Hayatı, Menkıbevi Kişiliği ve Yezidi İnanıcındaki Yeri*. İstanbul: Nubihar Yayınları, 2012.
- Çağlar, Garip. “el-Hekkâri Nisbesine Sahip Hadis Âlimleri”. *I. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu Bildirileri*. ed. Yaşar Kaplan vd. I/1003-1019. Hakkâri: Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Çakır, Mehmet Saki. *Seyyid Taha Hakkârî ve Nehrî Dergahı*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2017.
- Demir, Abdullah. “Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre Hakkârîli Bazı Ulema ve Müderrislerin Sicil-i Ahval Kayıtları”. *I. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu Bildirileri*. ed. Yaşar Kaplan vd. II/511-552. Hakkâri: Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2018.
- ed-Doski, Enes Muhammed Şerif. *Etbau Şeyh Adî b. Müsafîr el- Hekari, mine’l-Adeviyyeti ile’l-Yezidiyye*. Duhok: Matbaat Havar, 2006.
- el-Kalkaşendî, Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Şubhu’l-a ‘şâ fi şinâ’ati’l-inşâ’*. Kahire: Dar’ul-Kutub’il-Mısriyye, 1966.
- el-Ömerî, Şihâbüddîn Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh. *Mesâlikü’l-ebşâr fi memâliki’l-emşâr*. thk. Kamil Salman el-Cuburi. Beyrut: Dar’ul-Kutub’il-İlmiyye, 2010.
- el-Ömerî, Şihâbüddîn Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh., *et-Ta rîf bi’l-mustalaḥi’ş-şerîf*. thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin. Beyrut: Dar’ul-Kutub’il-İlmiyye, 1988.
- Emîn, Nebez Mecîd. *el-Meştub’ul-Hekkarî*. Erbil: Camî’etu Selahaddîn, Kullîye Adab, Kısmû’t-Tarih, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Hüccetü’l-İslam Muhammed b. Muhammed b. Muhammed et-Tûsî el-Gazzâlî. *Risâle Erselehâ el-Gazzâlî ilâ Ebi’l-Feth el-Hakkârî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 02085-008.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Hüccetü’l-İslam Muhammed b. Muhammed b. Muhammed et-Tûsî el-Gazzâlî. *Mektûb mine’l-Gazzâlî ile’l-Hekkârî*. İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, B3750/30.
- Göyünç, Nejat. “Van”. *İslam Ansiklopedisi*. 13/194-202. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- Gözütok, Şakir. “Hakkârîli Devlet Adamı ve Âlimler (Abbâsiler Dönemi)”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 46 (2011). 255-280.
- Gulî, Nizar Eyûb. “Mîrgeha Stûnê (Şemdînan) 1515-1609, Xwendineke di Belgenamêyên Osmanî da”. *I. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu*. ed. Yaşar Kaplan vd. 2/203-227. Hakkâri: Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Gulî, Nizar Eyûb. *İmarat Hekârî fi’l-Ahdî’l-Osmanî* (Duhok: Spîrêz, 2017).

- Guli, Nizar. “Hakkâri Beyliği Beylerinin Şeceresi”. çev. Yaşar Kaplan, *I. Uluslararası Zap Havzası Sempozyumu Bildirileri*. ed. Yaşar Kaplan vd. I/267-297. Hakkâri: Hakkâri Üniversitesi yayınları, 2018.
- Güneş, Hüseyin. “İslam Tarihinin İlk Asırlarına Damgasını Vuran Hakkâri Uleması”, *I. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu Bildirileri*. ed. Yaşar Kaplan vd. 2/637-646. Hakkâri: Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Hakan, Özlem. *Gevaş'ta Bulunan Kültür Varlıkları Üzerine Bir Değerlendirme*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi ABD, Sanat Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans tezi, 2019.
- Hasan, Darweesh Yousuf. “er-Rihlatu ve Eseruha ala'l-Hayatii'l-İlmiyyeti fi Biladi'l-Hekari”. *I. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu*. ed. Yaşar Kaplan vd. I/655-662. Hakkâri: Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Hasan, Derviş Yusuf. “Alakatu'd-Devleti'l-Memlukiyye mea'l-Kuvve's-Siyasiyye fi Kurdistan (h. 709-741/m. 1309-1340)”. *Academic Journal of Nawroz University* 7/1 (2018). 65-81.
- Hırirî, Derviş Yusuf Hasan. *Biladu'l- Hekari (945-1326)*. çev. Mukaddes Tovi. Duhok: Weşanxana Xanî, 2010.
- İbn-î Şeddâd, Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. Alî b. İbrâhîm b. Şeddâd el-Ensârî el-Halebî. *Târîhu'l-Meliki'z-Zâhir*. nşr. Ahmet Hutayt. Beyrut: 1403/1983.
- Kaplan, Yaşar. “Çukurca ve Çukurcalı İlim Adamları”. *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi* 2/2 (2018), 16-35.
- Kaplan, Yaşar. “Tarihte Hakkâri, Şemdinan, Bahdînan ve Nehri”. *Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkâri Sempozyumu*. ed. Halit Yalçın vd. 107-130. Hakkâri: Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Kaplan, Yaşar. *Günümüz Yezidiliği*. İstanbul: Nubihar Yayınları, 2013.
- Karadaği, Muhammed Ali. *Bûjandinewey Mêjuyî Zanayanî Kurd le Rêgey Desxetekanîyanewe*. Bağdat: Matbaat es-Salimi, 1419/1999.
- Karadaği, Muhammed Ali. *Kunuzu'l-Ekrad*. Erbil: Min Menşurati'l-Akademiyeti'l-Kürdiyye, 2014.
- Kâtip Çelebi. *Cihannüma*. İstanbul: Boyut Yayın Grubu, 2011.
- Kazvini, Budak Münşi. *Cevahir'ul-Ahbar*. thk. Muhsin Behram Nejad. Tahran: Miras Mektub, 1378.
- Khachatrian, Alexander. “The Kurdish Principality of Hakkâriya (14th-15th Centuries)”. *Iran & the Caucasus*, 7/1-2 (2003), 37-58.
- Kılıç, Orhan. *XVI ve XVII yüzyıllarda Van (1548- 1648)*. Van: Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 1997.
- Mer'i, Ferset. *Kürdistan fi'l- karni sabii miladi*. Dimeşq: Dar'uz-Zaman, 2011.
- Mohammed, Shawkat Arif. “el-Hekkariyyun bi Biladi's-Şam ve Mısır fi'l-Karni 7/13 Dirasetu fi Devrihimi's-Siyasi ve'l-Hadari”. *I. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu Bildirileri*. ed. Yaşar Kaplan vd. 1/31-52. Hakkâri: Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Öztürk, Şehabettin-Top, Mehmet. “Hakkâri Meydan Medresesi”. *Vakıflar Dergisi* 29 (2005), 373-396.
- Ramazan, Behzad Muhammed Tahir. *Mîrgeha Bahdînan di Hevrikîyên Navxweyî da (1515-1842)*. Zaho: Zaho Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Şami, Nizameddin. *Zafernâme*. çev. Necati Lugal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- Sami, Şemseddin. *Kamusu'ul-A'lam*. Ankara: Kaşgar Neşriyat, 1996.
- Selefi, Hamdi Abdülmecid-Doskî, Tahsin İbrahim. *İkdu'l-Cumân fi Terâcimi'l-Ulemâi ve'l-Udebâi'l-Kürd ve'l-Mensubine ilâ müdiin ve Kurâ Kürdistân*. Beyrut: Mektebetu Asale ve't-Turas, 2008).
- Tewfiq, Zîrar Sıddık. *Hoz û Destelate Hozekiye Kurdiyekanî Çaxî Nawerast*. çev. İdris Ebdullah Mustafa. Hewlêr: Çapxaney Hawser, 2010.
- Top, Mehmet. “Hakkâri'nin Mimari ve Sanat Yapısı”. ed. Mehmet Top. 195-268. *Hakkâri*. Hakkâri: Hakkâri Valiliği Yayınları, 2010.

Top, Mehmet. vd. "Van'da Ortaçağ ve Sonrası", *Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I Tarihsel Değerler*, ed. Sinan Kılıç. İstanbul: Van Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 2006.

Uluçam, Abdüsselâm. "Van ve Çevresindeki Osmanlı Medreseleri ile Eğitim Öğretimdeki Yerleri". *XIII. Türk Tarih*

Kongresi. 777-784. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.

Yelen, Resul. "Gevaş'ta Selçuklu Dönemi'ne Ait Olduğu Düşünülen Kayıp Kümbetin Muhtemel İzleri". *Art-Sanat* 22(2024), 1-29.

<https://doi.org/10.26650/artsanat.2024.22.1478905>).

EDRESEYÊN HEKARÎYAN

PÛXTE:

Navê Hekarê di dîrokê da ji bo pênasikirina erdnîgarîyeke berfireh hatîye bikarînan ku ew der ji bakûrê Mûsilê heta peravên behra Wanê û ji Çemê Xabûrî heta nêzîkî Ūrmîye vedigire. Ev peyve wekî navekî polîtîk, taybetî di nîva duyê ya sedsala sêzdehan wê ve ji bo danasîna mîrgeheke kurdî ya xurt ya li devera navborî hatîye bikarînan. Vê mîrgehê heta nîva yekê ya sedsala nozdehan bi navê Hekarî ve hebûna xwe parast. Rêveberên vê mîrgeha domdirêj, girîngîyeke mezin dane bizavên perwerde û çandê. Ji bo vê meremê ji alîyê mîrên Hekarî ve gelek dam û dezgehên xwendin û fêrbûnê hatine avakirin. Wisa ku dîrokzanên wekî Fedlûllah el-Omerî (m. 1349) û Katib Çelebî (m. 1657) di berhemên xwe da behsa vê bizava mîrên Hekarîyan kirin. Mîrên Hekarîyan di hemî alîyên mîrgeha xwe da gelek sazîyên xêr û xêratan yên wekî medrese û mizgeftan ava kirin û ew êxistine di xizmetê da. Di van medreseyan da gelek zana û edîb perwerde bûn. Herwisa van medreseyan xizmeteke mezin ji bo geşbûna edebiyata klasîk ya kurdî kirin û hejmareke berhemên kurdî hatine berhemînan. Ev gotar, behsa medreseyên ku li Hekarê an jî ji alîyê Hekarîyan ve hatine avakirin dike û li ser hindê radiweste ku kanê gelo ew kengî û ji alîyê kê ve hatine avakirin. Digel vê çendê herwisa di gotarê da li ser weqfên ji bo fînansekirina van medreseyan yên ji alîyê mîrên Hekarîyan ve hatine avakirin û deqên destxet yên di van medreseyan da hatine berhemînan, hatîye rawestan.

PEYVÊN SEREKE: *Hekarî, Medrese, Weqif, Destxet*

HAKKARÎ MADRASAHS

ABSTRACT:

The name of Hakkari has historically been used to describe a large geographical area stretching from north of Mosul to the shores of Lake Van, and from the Khabur River to near Urmia. As a political name, particularly from the second half of the thirteenth century onwards, it was used to describe a powerful Kurdish emirate in this region. This emirate maintained its existence under the name Hakkari until the first half of the nineteenth century. The rulers of this long-lasting emirate placed great importance on education and cultural activities. As a natural consequence, the Hakkari emirs built many madrasas and educational institutions related to learning and education. Historians such as Fadlullah al-Omeri (d. 1349) and Katib Çelebi (d. 1657) mentioned the efforts of the Hakkari emirs in this regard in their works. The Hakkari emirs built and dedicated many charitable institutions such as mosques and madrasas throughout their emirate. Many scholars and writers were educated in these madrasas. Furthermore, these madrasas made significant contributions to the development of classical Kurdish literature, and a considerable number of works were authored in them. This study discusses the madrasas built in Hakkari or by the people of Hakkari, examining when and by whom they were constructed. It also touches upon the endowments established by the Hakkari emirs to finance these madrasas, and the manuscripts produced in them.

KEY WORDS: *Hakkari, Madrasahs, Waqfs, Manuscripts*